

Mittelschule befasst. Dank seiner englischer Sprachkenntnisse arbeitet er als Arzt an Hochseeschiffen und wird zufällig als Bordpersonal auf dem Schiff „Carpathia“ Augenzeuge vom Untergang der „Titanic“. Von seinen zahlreichen literarischen Schöpfungen am bedeutendsten sind die vier meistgelesenen Romane mit Themen aus dem ersten Weltkrieg sowie russischer Gefangenschaft alle haben autobiographische Charakter.

Das Referat endet mit der Feststellung, dass die vielseitige Bildung der Ärzte früherer Generationen ermöglicht hat die Teilnahme in allen Lebensmanifestationen der Umgebung in der sie gearbeitet hatten.

(Rad je primljen u Uredništvu 31. XII 1980. god.)

Georgi PETKOV

ZDRAVSTVENE PRILIKE U MEGLENSKIH VLAHA KRAJEM XIX I POČETKOM XX VEKA

Meglenska oblast se nalazi u Egejskoj Makedoniji, u Severnoj Grčkoj u slivu reke Meglenice, a prostire se između triju velikih planina: Kožuva na severu, Nidže sa Kajmakčalanom na severozapadu, i Pajaka na jugoistoku, dok se na jugu graniči sa bogatom Pazarskom i Vodenskom ravnicom. Geografski ova oblast predstavlja ravničarsko-planinski predeo. Oblast je gusto naseljena, a naselja su na nadmorskoj visini od 130 do 850 metara. Klima koja ovde vlada predstavlja prelaz od mediteranske u ume-reno-kontinentalnu, a odlikuje se suvim i toplim letom u ravničarskom, a hladnom i dugom zimom u planinskom delu oblasti.

Bogatih istorijskih podataka o ovoj oblasti nema. Zna se toliko da je u XI veku postojala Meglenska eparhija, koja je obuhvatala teritoriju od Vardara do Ohridskog jezera, sa centrom u Meglenu^a, a njen najznačajniji episkop bio je Ilarion Meglenski, koji je vodio borbu protiv Bogumila¹. Za vreme petvekovnog turskog ropstva, ova oblast pripadala je Solunskom pašaluku², a od 1865. god. Solunskom vilajetu³. O etničkom sastavu stanovništva Meglenske oblasti za ovaj dugi period teško je govoriti, jer feudalna Turska nije raspolagala solidnim statističkim podacima. Po njihovoj statistici, stanovnici u evropskom delu Imperije, svrstani su u dve grupe: muhamedanci i hrišćani, što nam onemogućuje da dobijemo bilo kakvu predstavu o etničkom sastavu stanovništva⁴.

Prvi podaci o etničkom sastavu i broju stanovništva u ovoj oblasti datiraju od kraja XIX veka, kada je nekoliko istraživača i publicista boravilo ovde, da bi nakon toga publikovali svoje radove*. Do Balkanskih ratova, ova oblast bila je naseljena makedonskim stanovništvom⁵, a nakon toga ono je raseljeno u mnoge krajeve Balkanskog poluostrva, dok su na njegovo mesto naseljeni maloazijski Grci. Posle podele Makedonije**, Meglenska oblast je podeljena na dva dela, od kojih veći je pripao Grčkoj, a manji Kraljevini Srba, Hrvata i Slovenaca.

^a Ruševine grada Meglena nalaze se u blizini sadašnjeg sela Slatine. Nema tačnih podataka kada je porušen i iseljen.

* U pomenutom periodu podatke o Meglenskoj oblasti publikovali su: Verković S.: „Topografičesko-etnografičeski očerk Makedonii“, Voena topografija, Peterburg, 1889; Tošev A.: „Opisanie na Gevgelii“, Sredec, 1890; Knčov V.: „Makedonija, Etnografija i statistika“, Sofija, 1900; Weigand G.: „Vlacho-Meglen“, Leipsig, 1892; Picot E.: „Les Roumains de la Macedoine“, Paris, 1875; Brancoff D. M.: „La Macedoine et sa population chrestienne“, Paris, 1905.

** Po završetku Drugog Balkanskog rata u Bukureštu je 10. VIII 1913. god. sklopljen Bukureški mirovni ugovor između zemalja učesnica u Balkanskim ratovima, kojim je Makedonija podeljena na 3 dela: Pirinski je pripao Bugarskoj, Egejski Grčkoj, a Vardarski Kraljevini Srba, Hrvata i Slovenaca.

Posebna karakteristika ove oblasti predstavlja prisustvo jedne posebne etničke grupe, Meglenski Vlasi*, koji su naseljeni i žive u 10 čisto vlaških naselja, bez prisustva drugih nacionalnosti. Istorija tvrdi da Meglenski Vlasi nisu autohtoni, već da su se doselili iz podunavskih oblasti, negde oko XI—XII veka.

Dosadašnja istraživanja o poreklu Meglenskih Vlaha bila su više lingvističkog, nego etničkog karaktera, i baziraju se isključivo na lingvističkim faktima. Onih malo pisaca, koji su se bavili istraživanjem porekla Meglenskih Vlaha, nisu jedinstveni po mišljenju o njihovom poreklu. Tako po Densušian-u Megleno-romani, kako ih on naziva, imaju severno podunavsko poreklo. On tvrdi da su oni „Dako-romanska kolonija na makedonskom tlu“, što znači da su oni bili deo romanskog stanovništva koje je živelo severno od Dunava⁶. Po Capidan-u, Meglenski Vlasi imaju južnodunavsko poreklo, kao i Aromani**, ali su u prošlosti živeli severnije od Meglenske oblasti. Za razliku od Aromana, Megleno-romani ostali su duže vremena u kontaktu sa Dako-romanima***, što se opravdava brojnim sličnim leksičkim elementima. Capidan tvrdi da su Megleno-romani naseljeni u Meglenskoj oblasti u periodu od XII do XIII veka⁷. Po Rusić-u, današnji Meglenski Vlasi vode poreklo od starih romanizovanih Trakijaca i Ilira, koji su nekada živeli u nekadašnjoj srednjovekovnoj Bugarskoj državi. Oni su u XII veku, nakon zajedničke pobede nad Vizantijom, osnovali Bugarsko Vlaško carstvo, pod vladavinom vlaških vladara Petra i Kalojana. Neki od tih pobugarčenih Vlaha, pod nečijim pritiskom, negde u XIII veku, doselili su se u Meglensku oblast, gde su se i do danas zadržali kao posebna etnička celina. Ispitujući telesne osobine Meglenskih Vlaha, Rusić je došao do zaključka da oni imaju izvesne mongoloidne crte, koje su rezultat dugogodišnjeg mešanja sa starim Bugarima, dok su ovi još bili u svojoj staroj postojbini⁸. U Enciklopediji Jugoslavije Jugoslovenskog leksikografskog zavoda, stoji takođe da se „Meglenski Vlasi razlikuju od cincara po telesnim osobinama, jeziku, nošnji i običajima⁹.

U prilog da Meglenski Vlasi nisu isto što i Aromani, govori i sledeći fakt: u Meglenskoj oblasti, tačnije na planini Pajak, postoji veliko vlaško selo Golema Livada, čije se stanovništvo po svom jeziku, imenima, nazivima, nošnji i običajima, sasvim razlikuje od Meglenskih Vlaha koji žive na ovom području. Za stanovnika ovog sela tačno se zna da su se doselili iz mesta Farsala u Tesaliji, radi čega su nazvani i „Vlasi Faršarjoti“. Inače Vlasi iz Farsala pripadaju grupi Aromana¹⁰.

Svakako da će poreklo Meglenskih Vlaha i dalje biti predmet istraživanja, i to više sa etničkog aspekta, jer se smatra da je lingvistički ova etnička grupa dovoljno obrađena.

* Naziv Vlasi dolazi od nemačke reči Walh, Walach, naziv za Romane. Slovenski naziv za Romane je Vlasi. Meglenski Vlasi dobili su naziv po oblasti Meglen, gde žive. Neki ih još nazivaju i Pajkaški Vlasi, po planini Pajak.

** Aromani su Vlasi koji žive u Makedoniji, Epiru i Tesaliji, podeljeni su u više grupa i imaju više naziva: Vlasi, Karavlasi, Kucovlasi, Karakačani, Cincari, Karaguni, Cici, Crnovunci, i dr.

*** Dako-romani, romanizovani Dačani, koji su pre 207. god. živeli u oblasti reke Tise, Karpata, Pruta i Dunava, a posle toga se prebacili na desnu stranu Dunava.

Karta Đevdelijske kaze (1886—1912).

Spomenuti pisci opisuju 9 od ukupno 10 vlaških sela u Meglenskoj oblasti u kojima žive Meglenski Vlasi: Berislav, Uma, Konsko, Sermenin, Ljumnica, Lugunci, Kupa, Ošin, Nti. Sva sela u periodu od 1886. do 1912. god. pripadala su Đevdelijskoj kazi¹¹ (prilog: geografska karta Đevdelijske kaze). Ovde nije spomenuto selo Crna reka, koje je u ovom periodu pripadalo Gumedijskoj kazi. Verković opisuje selo Uma smešteno u podnožju planine Kožuv sa 60 kuća i 331 muškog i 318 ženskih stanovnika. U selu ima 3 izvora pijaće vode i 2 vodenice. Osnovna zanimanja stanovnika su: zemljoradnja (gaji se kukuruz, proso, krompir, pasulj), stočarstvo (gaje se ovce, koze, goveda), šumarstvo (bave se drvosečom i pravljenjem

* Kaza, srez (turc.).

drvenog uglja) i lovom. Dalje Verković piše da selo Konsko broji 40 kuća¹². Tošev notira meglenska sela sa vlaškim stanovništvom ovako: Sermenin 80 kuća, Berislav 72, Ljumnica 420, Kupa 70, Ošin 208, Lugunci 93, Uma 80, Konsko 85¹³. Po Knčov, selo Ošin broji 1500 stanovnika, Berislav 380, Lugunci 700, Nti 3500, Kupa 600, Uma 490, Ljumnica 2 600, Konsko 560¹⁴. Po Weigand, Uma broji 70 kuća, i 700 stanovnika, dok Konsko 100 kuća sa 880 stanovnika¹⁵. Milojević opisuje selo Berislav sa 50 kuća, Lugunci sa 50, Nti sa 1 000 kuća¹⁶. Pretpostavlja se da je broj stanovnika u megleno-vlaškim naseljima krajem XIX veka iznosio negde oko 13 do 14 000 stanovnika¹⁷.

U pogledu veroispovesti Meglenskih Vlaha, ovi pisci pišu da su stanovnici u svim selima pravoslavni hrišćani, sa izuzetkom stanovništva sela Nti, koje je negde u drugoj polovini XVIII veka primilo muhamedansku veru*. To je jedinstveni slučaj na Balkanu gde Vlasi imaju muhamedansku veru^{18 19}.

Sve bure koje su se odigrale na Balkanu u XXveku (Balkanski ratovi, Prvi svetski rat) imale su velike reperkusije sa negativnim posledicama na promenu etničkog sastava stanovništva u Meglenskoj oblasti. Ovo posebno važi za stanovništvo megleno-vlaških naselja koje je bilo više puta pod udarom vojnih dejstviya u ovim ratovima, kada su linije fronta bile baš u tom reonu. U tim prilikama dosta je megleno-vlašskog stanovništva stradalo, veliki broj se je iselio u okolne gradove i sela, a bilo je i takvih koji su se iselili i u neke susedne zemlje na Balkanu**. Tokom vremena u nekim selima došlo je do promene etničke strukture stanovništva, tako da su Megleno-vlasi postali etnička manjina (Konsko i Sermenin) dok je selo Nti sasvim iseljeno***.

Tokom viševekovnog prestoja u Meglenskoj oblasti, Meglenski Vlasi su primili dosta elemenata materijalne i duhovne kulture od Makedonskih Slovena, sa kojima su bili u permanentnim kontaktima. I pored toga što su oni predstavljali manjinu u Meglenskoj oblasti, ipak su uspeli da se održe kao posebna etnička celina sa posebnim obeležjima, karakterističnim za njihovu etničku grupaciju, čime se razlikuju ne samo od Makedonskih Slovena, nego i od Balkanskih Aromana.

NASELJA I ŽIVOT MEGLENSKIH VLAHA

Sva naselja u kojima žive Meglenski Vlasi locirana su na proplancima dveju visokih planina: Pajak i Kožuv, na nadmorskoj visini od 300 do 840 metara. Sela su različite veličine i broje od 40 (Konsko) do 1 000 kuća (Nti). Kuće su niske, sa malim prozorima, zaštićeni drvenim kopcima, dok postoje i takve koje svetlost dobijaju sa otvora na krovu, koji istovremeno služi i za izlazak dima iz prostorije. Unutrašnje prostorije kuće u većini slučajeva su nepregrađene, tako da na jednoj strani žive ljudi, a na drugoj stoka.

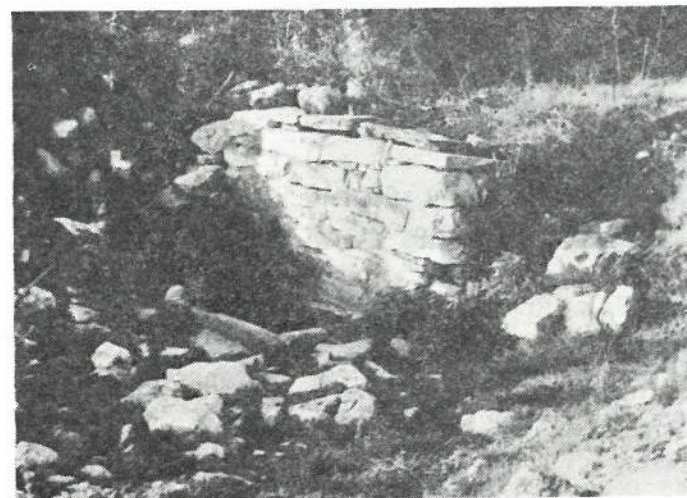
* Stanovništvo sela Nti, na čelu sa svojim vladikom, na sam dan Uskrsa napušta hrišćansku i prelazi u muhamedansku veru.

** Najviše iseljavanja bilo je u gradove: Solun, Đevdelija, Bojmica, a od susednih zemalja u Rumuniju i nešto manje u Bugarsku.

*** Po sili Lozanske konvencije 1923. god., stanovnici sela Nti su 1924. god. iseljeni u Tursku, a doseljeni su kavkaski Grci.

Zidovi su krečeni belom zemljom (*uma*)*, dok se podovi mažu crvenom zemljom. Ognjišta služe za pečenje hleba, kuvanje hrane, i zagrevanje prostoriye. Ljudi spavaju većinom obučeni, pored ognjišta na zemlji, pokrivenoj sa rogozinom²⁰. Ni jedna kuća ne raspolaže ni sa približno propisnim klozetom (*mušturac*), a fiziološke potrebe ljudi vrše u okolini kuće, obično u bašti, ili u najboljem slučaju u improvizovanom klozetu zagrađenim granjem²¹.

U svim selima ima dovoljno dobre vode za piće. Stanovništvo vodom se snabdeva iz česme, bunara i izvora, a vodu nosi i čuva u zemljanim (*stomna***, *bardak*), drvenim (*bukla****), bakarnim sudovima (*gjum*) i duleku (*lejka*). Ljudi piju direktno iz pomenutih sudova, a malu decu (*mic fičor*), roditelji poje iz svojih usta, sve dok ne budu sposobni da sami piju²².

Slika br. 1. Česma pijaće vode u selu Uma.

Za održavanje lične higijene voda se uopšte ili sasvim malo upotrebljavala. Kupaju se samo, i to retko odojčad (*mic ci suzi*) i mala deca, dok se odrasli kupaju svega jednom ili nikako u toku cele godine. Odrasli se kupaju u oči nekog velikog verskog praznika²³. Pranje rublja takođe je retka pojava, a vrši se u oči verskih praznika. Pere se na reci i u koritima (*kupanjă*) seoskih česama. Pre nego što su počeli sami da proizvode sapun za pranje rublja, korišćen je čeđ (*lisivă*)²⁴.

Megleno-vlasi se bave isključivo poljoprivredom i stočarstvom od kojih najvećim delom zadovoljavaju svoje svakodnevne životne potrebe. Osim toga, u njih je razvijena i domaća radinost. Stanovnici sela Nti poznati su po izradi lepih predmeta od gline (čupovi, bardaci, tanjiri, i dr.)²⁵. U selima nema radnje za prodaju robe široke potrošnje, jer su veoma skromni Megleno-vlasi osećali potrebu jedino za solju (*sari*), i šećerom (*šikér*), koje su

* Svoj naziv selo Uma dobilo je po ovoj zemlji, jer najveća nalazišta ove zemlje nalaze se u njegovoj neposrednoj blizini.

** Stomna, testija.

*** Bukla, drvena čutura.

Slika br. 2. Bunar pijaće vode u selu Uma, ograđen daskama.

nabavljali u susednim gradovima. Petrolej (*gaso*) za osvetljenje počeli su da koriste tek početkom XX veka, dok su pre toga koristili jelovo drvo-luč (*buvina*)²⁶.

Ishrana stanovništva je veoma slaba a sastoji se uglavnom od hleba (*pani*), mešanog od ražanog brašna (*pāni di sicarā*) i kukuruznog brašna (*pāni di gānāšor*), krompir (*pātātā*), pasulj (*baklā*), leća (*lini*), crni luk (*teapā*), beli luk (*al*), zelje (*verdž*), kisele paprike (*piperkā ācri*), kozje mleko (*lapti di caprā*), ovčije mleko (*lapti di naiā*), i mlečni proizvodi: sir (*caš*), kiselo mleko (*lapti acru*), jogurt (*matānica*) i maslo (*unturā*). Meso (*bibā*) se jede veoma retko i to u izuzetnim prilikama za vreme verskih praznika i slave. Stoka (svinje, koze, ovce, goveda) — (*por'ku, caprā, naiā bou*) kolju se u jesen a njihovo meso se stavlja u salamuru (*pastrmā*), koja može da se čuva duže vremena. Živina slabo se gaji, a jaja (*ou*) daju se samo bolesnicima i starim osobama. Kuva se sa mašću (*tuc*) i uljem (*šarlāgan*). Šećer i slatkiši se sasvim malo upotrebljavaju i to obično se daju bolesnicima. Vlaška sela su siromašna voćem i povrćem. Megleno-vlasi poznati su po tome što izuzetno malo konzumiraju alkohol^{27 28}.

Za vreme jela, svi članovi porodice sede na zemlji oko sofre, i jedu drvenim kašikama, iz jednog zemljanog, drvenog ili bakarnog suda (*pānica*) (slika br. 4). Malu decu, dok ne počnu sami da jedu, hrani majka, ili baba, na taj način što predhodno sažvaću hranu u svojim ustima²⁹.

Meglenski Vlasi veoma rano stupaju u brak. Ovo posebno važi za muškarce, koji u brak stupaju prosečno oko šesnaeste godine i skoro uvek su mlađi za oko 5 do 10 godina od mlade. Ova pojava nije običaj, već potreba da žena bude „zrela” za rađanje (*'rudiri*) i sposobna za rad u kući i na polju³⁰. Ove se sposobnosti mlade posebno cene, radi čega i svaka mlada ima svoju cenu, koju treba mladoženja da plati.

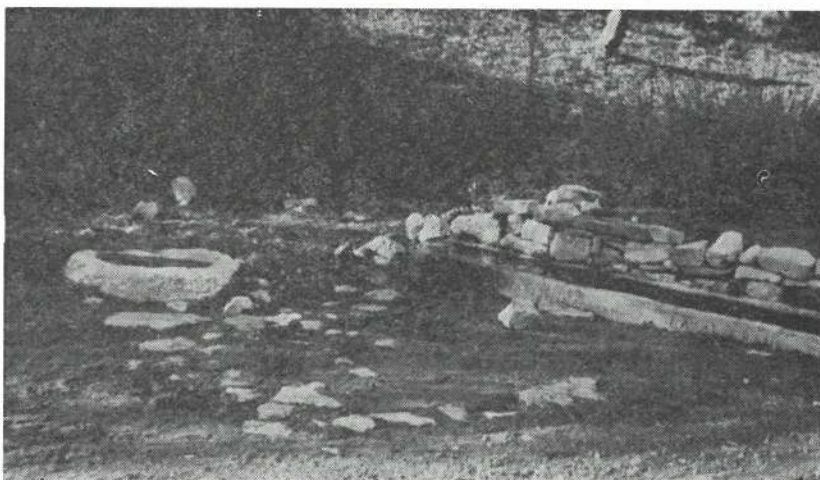
Slika br. 3. Pribor (sudovi) za nošenje i čuvanje pijaće vode: s leva na desno: dum, bardak, bukla, lejka.

U braku Meglenskih Vlaha rađa se više dece, obično 5 do 10. Ovo pored ostalog je rezultat njihovog verovanja da je veliki greh nasilno prekinuti trudnoću, tako da svaka bremenost iznosi se do kraja, osim ukoliko ne dođe do neželjenog prekida trudnoće³¹. Bremenata žena (*greo muljari*) obično krije svoju bremenost. Ona ne uživa nikakve posebne privilegije, tako da nije pošteđena od teških poslova ni u krajnim mesecima bremenosti. Nije retko da se trudnica porodi radeći na njivi³². Sam čin porođaja, odvija se u velikoj tajnosti. Porodilja se porađa sama u sobi, najčešće stojeći i držeći se za gvozdene šipke na prozoru. Tok rađanja u većini slučajeva traje više dana (2—3 dana). U težim slučajevima poziva se iskusna stara žena (*babā*), koja daje savete porodilji, i pomaže joj pri porođaju. U Megleno-vlaškim selima postoji nekoliko žena — baba koje su čuvene po svojim veštinama pri porođaju, posebno u izuzetno teškim slučajevima. Krajem XIX i početkom XX veka u meglenskim selima čuvene su bile babe: baba M u š a iz sela Ošin, i baba V e l i k a iz sela Uma. Kao rezultat „stručnog” vođenja porođaja, nisu retki slučajevi stradanja ploda ili majke, a ponekad i obadvoje³³. Posle porođaja porodilja (*leunā*) je pošteđena od težih poslova 40 dana, za koje vreme sedi kod kuće i isključivo se brine o novorođenčetu (*piža*). Njoj se daje i bolja hrana „da bi dobila više mleka”. Posle navršenih 40 dana, za nju počinje isti tempo života i rada kao i pre, šta više i teže, jer pored ostalog treba da se brine i o detetu³⁴.

Pupčana vrpca (*buric*) novorođenčeta prereže se srpom (*secirā*), i podveže se crvenim koncem (*roši kjadin*), „da dete bude crveno”. Odmah potom novorođenče se maže rakijom i pepelom (*činuša*), „da dete bude zdravo i ne dobije rane”. Novorođenče počinje da se kupa, tek kada mu otpadne patrljak pupčane vrpce, i to jedanput nedeljno, toplom vodom u drvenom koritu (*kupanjā di lemnu*). Prvi podoj novorođenče dobije od druge dojilje, dok majka ne dobije prvo mleko (*kulastrā*). Odojče doji (*suzuri*) obično 3 do 5 godina, sve dok ne počne samo da se hrani. Za ovo, pored ostalog, postoji verovanje da „mleko čuva dojilju od nove bremenosti”. Pelene odojčeta su od vunenog materijala, tkane od majke ili babe. Ono spava u drvenoj kolecvi (*legāndi lemnu*), koju pravi otac³⁵.

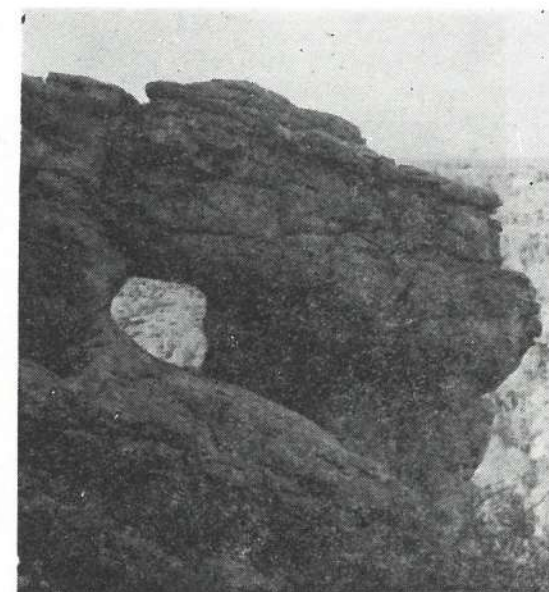
Slika br. 4. Pribor za jelo: zemljani sud (panica), drvene kašike, postavljeni na sofru.

Slika br. 5. Mesto gde se pere rublje. Levo — okruglo kameno korito, desno — česma sa drvenim koritom. Inače ovde se poji i stoka. Selo Uma.

Meglenu-vlasi svoje mrtvace zakopavaju zamotane u čaršav, bez sanduka, i veoma plitko³⁶. Sva Meglenu-vlaška naselja imaju seosko groblje, koje sa ničim nije zaštićeno.

Ekonomsko socijalno stanje stanovništva Meglenskih Vlaha u ovom periodu je veoma loše. Pored toga što je područje na kojem žive Meglenu-vlasi pasivno, većina njih ne poseduje svoju zemlju, šumu i pašnjake. One su sopstvenost turskih begova, kojima su dužni da plaćaju visoke dažbine. Malo ih je onih koji su uspeli da otkupe svoje imanje. Imućniji Vlasi počet-

Slika br. 6. Probušena stena.

kom XIX veka počeli su da se iseljavaju u okolne gradove, gde se pretežno bave trgovinom. Početkom XX veka ova migracija je još intenzivnija.

Nema pouzdanijih podataka o stanju prosvete i kulturi Meglenskih Vlaha u XIX veku, ali budući da su prve škole u meglenu-vlaškim selima otvorene tek krajem prve decenije XX veka*, može se zaključiti da je najveći deo stanovništva bio nepismen sa veoma niskim stepenom kulture³⁷. Malo ih je onih koji su mogli da se školuju u ranije otvorenim rumunskim školama u Solunu* i Đevđeliji**, što je bila privilegija jedino sinova imućnijih roditelja. Na žalost mnogi od ovih učenih Meglenu-vlaha nije se vraćao da živi u svoj zavičaj, čime bi preneo i deo svoje stečene kulture svojim zaostalim zemljacima, već su zauvek napuštali selo i naseljavali se u gradovima.

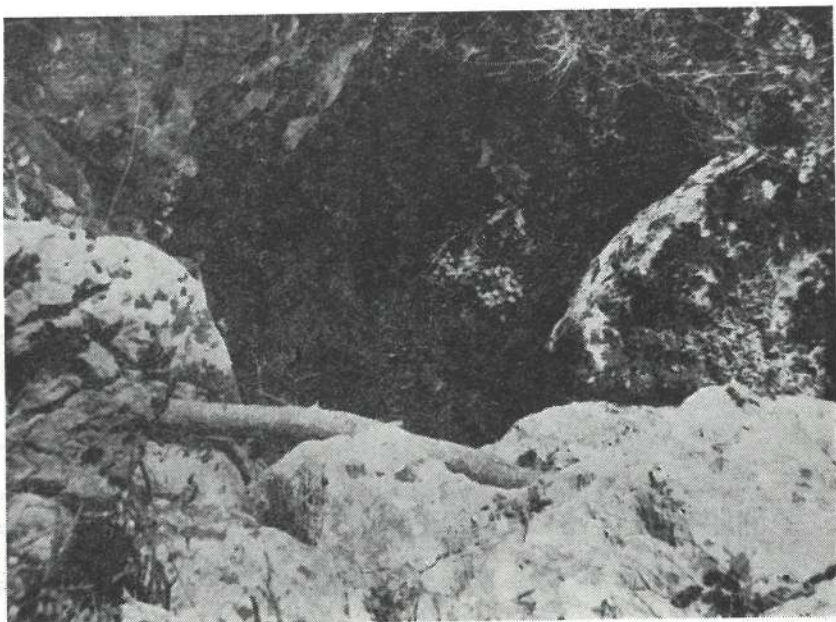
VEROVANJA I SUJEVERJE KOD MEGLENSKIH VLAHA

Meglenu-vlasi su poznati po svojim verovanjima i sujeverju. Kao hrišćani oni veruju u Boga i sve svetce, u koje veruju i ostali balkanski narodi hrišćanske veroispovesti. Sujeverje caruje među stanovništvom Meglenskih Vlaha. Capidan o tome piše: „Crkva drži narod u velikoj zabludi. Sujeverje je ključ koji otvara sve tajne prirode kod Meglenu-vlaha”⁴⁰ Onaj deo Meglenu-vlaha koji je u XVIII veku primio muhamedansku veru, odan joj je, međutim po sujeverju prevazilazi svoje sunarodnike hrišćanske veroispovesti, jer pored toga što su primili sujeverje muhamedanske vere, nisu se oslobodili ni hrišćanskog sujeverja. Svoje verovanje i odanost

* Kao rezultat rumunske propagande u Makedoniji, u Solunu je 1889. god. otvorena Srednja rumunska trgovačka škola³⁸.

Nastava na rumunskom odvijala se po kućama, dok su prve škole izgrađene kasnije. Tako je u selu Uma prva škola izgrađena 1912. god.

** Prva Osnovna rumunska škola u Đevđeliji otvorena je 1900. god.³⁹

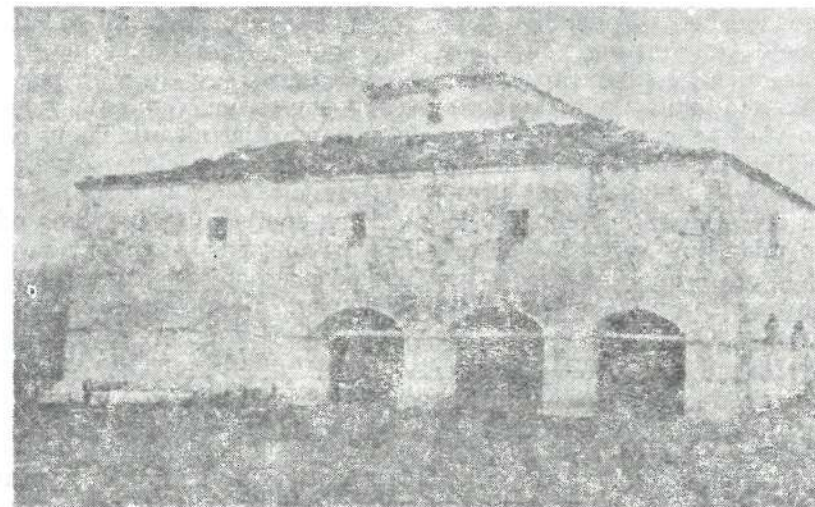

Slika br. 7. Ulaz u Samovilsku jamu.

Bogu i svecima Megleno-vlasi izražavaju postovima, molitvama slavljenjem slave, posećivanjem crkava i manastira, prinošenjem darova „za zdravlje” (*tri sãnãtati*). Darovi se daju u vidu moneta (obične, srebrne, zlatne), ukrasnih predmeta (srebrni, zlatni), domaće životinje (jagnje, ovan, tele), ili produkti (šećer, ulje, vino). Svako selo slavi seosku slavu u čast nekog svetca, patrona tog sela. Toga dana ljudi se skupljaju oko crkve ili manastira, gde obično i spavaju „za zdravlje”. Svetcu se prinosi žrtva u vidu zaklanog ovna ili teleta (*kurban*)* čije se meso sprema za zajednički ručak⁴⁰. Od svih praznika koje slave u čast svetaca, najviše poštuju Bogojavljenje, iz razloga što se na taj dan „krsti voda”. Krštena voda (*g'azmã*)**, koju narod uzima i nosi kući, da bi se njom umivali svi članovi porodice, posebno deca „za zdravlje”, dok bolesnici umivaju se i piju „da ozdrave”. Ovu vodu čuvaju cele godine i kad zatreba upotrebljavaju je kao lek. Skoro svako selo ima svoje lokalne kultove, koje vernici posebno obožavaju. Većina sela (Ošin, Berislav, Ljumnica, Lugunci, Kupa) imaju svoje „sveto drvo” (*arburi čistit*), koje „čuva selo od zla”, (bolest — *bolca*, gromova — *treskut*, grada — *grdušcã*, i drugog). Svake godine na dan Uskrsa sveštenik uz veliki ritual u prisustvu vernika iz sela, vrši pričest drvetu, stavljajući naporu ispod zarezano kore. Ovo drvo niko ne sme da preseče jer „donosi nesreću” (razbole se, i umire). Njega poštuju i vernici druge veroispovesti. Pored svetog drveta, u nekim selima postoje

* Kurban je turska reč za žrtvu.

** Gazma, dolazi od grčke reči γάσμος, što znači sveta voda.

Slika br. 8. Manastir Sv. Arhangel Mihail, s. Ošin.

i drugi kultovi. Tako u selu Uma postoji probušena stena (*rãpã pruvãlitã*), za koju vernici veruju da ako se prođe kroz njen otvor, donosi sreću, leči bolesti, i neplodnost kod žene (*muljari ci nu rudešti*). U više sela (Uma, Berislav, Ljumnica, Konsko, Kupa) postoje izvori „lekovite vode” (*apã licuvitã*), za koje se veruje da leče razne bolesti. Poseban kult za celu Meglensku oblast predstavlja manastir „Sveti Arhangel Mihail” u blizini sela Ošin. Ovom manastiru i njegovim svetcima vernici prepisuju veliku moć isceljenja bolesnih, naročito duševnih bolesnika⁴¹. I kod Megleno-vlaha, kao i kod nekih slovenskih naroda (Makedonija, Bugarska, Rusije, Češka), neguje se kult prema Rusalijama*⁴². Megleno-vlasi ovaj ritual izvode za zdravlje u porodici. Izvodi se na taj način što na dan „Svetog Jovana” (20. januar), Rusalijske šetajući igraju pred svakom kućom u selu, kom prilikom upisuju krst na ulaznim vratima koji „čuva domaćinstvo od zla”. Ukoliko ima bolesnih u kući, njima se sabljom upisuje krst na čelu „da ozdrave”⁴³. Poseban religiozan obred povezan za sujeverjem predstavlja zaoravanje sela. Ovaj obred je povezan sa pojavom zaraznih bolesti u prošlim vekovima, kada se od njih masovno umiralo, a preživeli su napuštali selo naseljavajući se na novo područje. Pre izgradnje novog naselja, ovaj se teren zaokruživao brazdom sa plugom napravljenim od drveta bliznaka, vukla su ga 2 vola bliznaka, kojima su upravljala 2 brata takođe bliznaka. Postoji verovanje da u ovako zaorano selo ne može kuga da uđe. Tako u prošlosti su zaoravana sela Uma, Ošin, Kupa⁴⁴. I ovaj obred, kao i obred „isterivanje zmijsa”, nije karakterističan za Megleno-vlahe, jer postoji u više mesta u Makedoniji⁴⁵.

Megleno-vlasi veoma mnogo veruju u urok (*lat di oc'ru*). Svaku bolest ili nesreću (naglo pogoršavanje zdravlja u čoveka, onesveščivanje, psihički poremećaji, nagli pad sa povredom, gubitak apetita kod dece, i noćni plač

* Rusalijske, ostatak rituala iz paganske epohe, u vezi kulta mrtvih. Kod Rimljana Rusalijske (Ruže) imale su prolećni kult, izražen polaganjem ruža na grobove. Kada su kasnije ruže donošene u crkvu, taj dan je nazvan „pasha rosarum”.

sa nesanicom, kao i iznenadna smrt), oni povezuju sa urokom, od koga se mnogo boje. Oni veruju da ljudi koji su dvaput sisali majku, a imaju plave oči, guste obrve, i oštar prostreljajući pogled (*cari lea di ocĭi*), poseduju moć uroka. Za takvog kažu da je „čovjek sa lošim srcem” (*om cu buric urăt*). Megleno-vlasi se brane od uroka nošenjem amajlija (*nišan*). To su obično lako uočljivi ukrasni elementi, izrađeni od stakla, porcelana, drveta, kamena, srebra ili zlata, u formi krsta (*cruti*), rogčića (*cornu*), oka, lika nekog svetca, i dr. Zašivaju se obično u kapu, ili na spoljašnjim delovima odeće, da budu upadljivi. Veruje se da amajlija privlači pažnju čoveka sa „zlim očima”, te on ne može da uperi svoj pogled na osobu koja nosi amajliju. Pošto su najviše uroku podložna mala deca (*mic fičor*), zato i ona najviše nose amajliju. Od straha da ne uroče svoje ili tuđe dete, pri prvom susretu Megleno-vlasi imaju običaj da pljunu izgovaraju reč „mašala”^{*46}. Jedini lek protiv uroka za Megleno-vlahe je vraćanje (*discântári*). To je u osnovi i jedini razlog što kod Megleno-vlaha ima mnogo vračara. Budući da narod mnogo veruje u njihovu moć isceljenja, oni su svoje „lečenje” vraćanjem tako proširili da osim od uroka oni vraću i protiv kletvi, straha od vampira, straha od senke, strah od nagaznog mesta, i više bolesti, o kojima će kasnije biti reči. Strah od vampira je glavna preokupacija Meglenskih Vlahu, jer veruju da oni seju veliku smrtnost među stanovništvom. Oni veruju da vampiri izlaze iz grobova, i javljaju se u vidu mačora, vuka (*lup*), ili slepog miša (*lilik*). Strah od senke je takođe prisutan kod Megleno-vlaha. Za njih je veoma opasno kretati se noću, da ne bi naleteo na kakvu senku koja nosi zlo. Megleno-vlasi takođe strahuju da ne nagaze na neko „zlo mesto” (*urdisire*), gde zdrav čovek odma pada, gubi svest, a kada se osvesti, ukoliko ne umre, on više nije čiste pameti. Za takvog čoveka kaže se da je „urdisan”. Veruje se da je ovde posredi magija. Čim se dogodi takva nesreća, na ovo mesto dolaze rođaci unesrećenog, donose šećer i posipaju ga „da umole i ublaže duhove”⁴⁷.

Megleno-vlasi mnogo strahuju od kletvi, jer one uvek sadrže pakosne želje za zlo onome kome su upućene. Citiramo nekoliko takvih: „*Si de Domnu si nigreš*” (da Bog da da umreš); „*Čuma sti dună*” (kuga da te uzme), „*Năprătica sti mučcă*” (zmije da te jedu), „*Focu sti ardă*” (vatra da te izgori)⁴⁸.

ZDRAVSTVENA KULTURA MEGLENSKIH VLAHA

Do kraja XIX veka, najveći deo stanovništva Meglena, a posebno Megleno-vlasi, bio je nepismen, sa veoma niskim stepenom kulture. Loš socijalno ekonomski položaj i velika verska zatucanost stanovništva bili su osnovni uzroci ovakvog stanja. Mogućnosti dobijanja bilo kakve zdravstvene kulture u ovakvim uslovima života nije postojala. Sve što se znalo o opštoj i ličnoj higijeni, bilo je strogo povezano sa verom i sujeverjem. Njihova opšta i lična higijena bila je tako loša, da je ostala na nivou od pre nekoliko vekova. Nemajući posebno saznanje o korisnosti održavanja higijene čovečjeg tela, nisu nalazili potrebu da koriste vodu za umivanje, kupanje

* Mašala, (arab., turc.): Da te bog sačuva od uroka.

i pranje. Ove osnovne higijenske potrebe obavljali su veoma retko, ili nikako.

Megleno-vlasi nisu imali nikakvo saznanje o opasnosti po njihovo zdravlje od veoma bliskog kontakta sa domaćim životinjama. To je razlog što je njihov zajednički život u jedinstvenoj prostoriji u kući shvaćen kao normalan. O prenošenju bolesti od životinja na ljude (osim kod besnila), posebno ništa nisu znali. Čak i prisustvo ljudskih i životinjskih parazita-artropoda (vaši — *piducl'u*, buve — *puric*, stenica — *tatăbic*, krpelji — *krčan*), nisu pričinjavale posebne brige stanovništvu, radi čega nisu ni preduzimali ni posebne mere za borbu protiv njih. O crevnim parazitima — nematodama, znali su toliko da su opasne jedino velike gliste (najverovatnije su mislili na nematode iz porodice Ascarididae i Taenia), u kojim slučajevima su preduzimali mere lečenja, dok u ostalim slučajevima nisu reagirali, računajući da je to normalno za svaki organizam⁴⁹.

Njihova higijena ishrane je bila takođe na veoma niskom stupnju. Pored toga što je ishrana bila veoma siromašna (posebno proteinima i vitaminima), Megleno-vlasi nisu znali da je adekvatno higijenski priprema i konzumiraju. Svako konzumaciji hrane nije predhodila adekvatna priprema uz predhodno pranje i čišćenje namirnica. U prilog ovome dodajemo i to da Megleno-vlasi nikada nisu kuvali mleko pre konzumiranja. Posebno saznanje o štetnosti ishrane iz zajedničke porcije, takođe nisu imali. Poseban problem u ovom smislu predstavljala je ishrana odojčadi i maloj deci, koja, su kako smo ranije izneli, hranjena i pojena iz usta majke, ili babe.

Otsustvo bilo kakvih sanitarnih uređaja u kući i selu, takođe govori o veoma niskoj zdravstvenoj kulturi Megleno-vlašskog stanovništva.

Niski nivo prosvećenosti i kulture, i velika verska zatucanost, puna sujeverja i predrasuda, nisu omogućavali Meglenskim Vlasima da dobiju osnovna saznanja o bolestima od koje boluju. Oni nisu znali uzroke i način prenošenja bolesti (posebno zaraznih) radi čega nisu preduzimali preventivne i kurativne mere lečenja. Sve pojave bolesti i njihove posledice vezivali su sa nadprirodnim silama, i u većini slučajeva mirili su se sa sudbinom. Sve ovo je osnovni razlog što su Megleno-vlasi svoje zdravlje poverili mnogobrojnim vračarama i narodnim lekarima. Etno-medicina kod Megleno-vlaha, daleko zaostaje iza one u drugih balkanskih naroda. Njihova vekovna izolovanost od susednih nevlaških naselja i stanovništva, osnovni je razlog što je i etno-medicina ostala siromašna za saznanja sa kojima su u to vreme raspolagali drugi narodi na Balkanu. Megleno-vlasi nemaju svoje, niti poseduju tuđe zdravstveno-prosvetne zapise (lekaruše, kalendare, i dr.) iz kojih su mogli da obogate svoje oskudno znanje. Niska zdravstvena kultura stanovništva, u ovakvim uslovima života, imala je posebno negativan odraz na čuvanje i negu bolesnika. Bolesnici od bilo kakvih bolesti, nisu izolovani od ostalih članova porodice. Naprotiv, oni borave, spavaju, i hrane se, zajedno sa ostalim članovima porodice, što je predstavljalo veliku opasnost za širenje bolesti (posebno zaraznih)⁵⁰. Za Megleno-vlahe broj zaraznih bolesti bio je veoma mali. Znali su toliko da su zarazne bolesti jedino kuga, kolera, velike boginje (*urătă sipanită*), i besnilo (*ănturbare*) i da su one veoma teške i smrtonosne. Jedino u slučajevima pojave ovakvih bolesti oni su se mnogo

bojali, posebno od leševa ovakvih bolesnika, za koje su verovali da su veoma opasni po zdravlje ostalog stanovništva. Zbog toga još od davnina Megleno-vlasi takve leševe ne sahranjuju na seoskom groblju, već ih bacaju u duboku jamu, čija se dubina ne zna, a pretpostavlja se da iznosi više od 100 metara. Ova se jama naziva Samovilska (*Guvizānlur*), a nalazi se na vrhu stenovitog brda, na granici seoskih atara između sela Uma, Ljumnica, Kupa, i Lugunci (slika br. 7). Leševi do ove jame se donose natovareni na konjima, ili magarcima, i sa same ivice se bacaju u jamu. U ovu jamu bacaju se i uginule životinje od teških zaraza (besnilo i kuga)⁵¹.

Vrlo je oskudno znanje Meglenskih Vlaha o bolestima od kojih oni sami oboljevaju, a još manje znaju kako da se čuvaju i leče od njih. Njihov registar naziva o bolestima je veoma skroman. Tako, za sve bolesti koje daju visoku temperaturu (*fok*), misle da se radi o groznici (*friguri*). Pod ovim nazivom oni podrazumevaju: malariju, tifus, gripozna stanja, i sve druge bolesti koje su praćene temperaturom. Za sve bolesti u predelu grudnog koša i abdomena, kažu da „boli srce“ (*mi đqari buricu*). Nazivom *māraz*, Megleno-vlasi označavaju svako hronično oboljenje organa za varenje, u čiju simptomatologiju ubrajaju: mučninu (*māncos*), povraćanje (*vomare*), opstipaciju (*zafrišitura*), i proliv (*cufoári*)*. U daljem tekstu citiramo nazive još nekih bolesti na Megleno-vlaškom dijalektu: *gālbinari* (zarazna žutica), *rao tusi* (veliki kašalj), *đqari capu* (glavobolja), *đqari dintili* (zubobolja), *dor očil* (bolesne oči), *mut* (nem), *surdu* (gluv), *cađi di nāfoarā* (padavica), *bruc* (rane), *sāndi urāt* (loša krv), *ofticā* (tuberkuloza), *cačat di pičori* (ukočene noge), *fičurescā* (konvulzije kod dece), *sipānitā* (male boginje), *mare sipānitā* (varičella), *lušutia al canjilor* (ehinokokus), *urāta bolka* (crni prišt). Za sve ostale bolesti imaju tuđe nazive, najčešće slovenske, ili nazive sa tuđom osnovom kao *rāmatiz* (reumatizam), *plivrit* (pleuritis)^{52 53}.

Početak XX veka predstavlja prekretnicu za Megleno-vlahe. Do sada veoma zatvoreni u svojim naseljima, Megleno-vlasi počinju da pokazuju interesovanje za susedne gradove, gde je poodavno bilo razvijeno zanatstvo i trgovina. Sve češća komunikacija selo—grad, s jedne strane i prodiranjem strane propagande (posebno rumunske), s druge strane, dovelo je do otvaranja prvih škola u Megleno-vlaškim naseljima. Ovo je vreme kada Megleno-vlasi počinju da se bude od viševekovne kulturne zaostalosti i verske zatucanosti. Otvaranje prvih škola, i dolaskom pismenosti i kulture na ovo područje, osećaju se i prvi začeci zdravstvene kulture. U školi, pored pismenosti, deca stiču i prve navike za održavanje lične higijene. Ovde su dobijena i prva saznanja o štetnosti ljudskih i životinjskih parazita, i načina borbe protiv njih. Prvi prosvetitelji takođe su ukazivali i na štetnost zajedničkog življenja ljudi i životinja, a stanovništvo pod njihovom sugestijom, i pored ekonomske bede, počelo je polako da izdvaja sebe od stoke. Krajem prve decenije XX veka megleno-vlaška naselja počinju da posećaju i prvi stručni zdravstveni kadrovi**.

* Kod proliva naziv „maraz“ daje se samo kada se radi o odraslim osobama.

** Posete megleno-vlaškim naseljima pravio je dr Kosta Čohadžić iz Đevđelije, koji je diplomirao 1910. god. u Parizu, a u svom rodnom gradu radio je od 1911. do 1912. god. a potom u Skoplju.

Njihove posete su retke, a boravak kratak, međutim, bilo je to dovoljno da Megleno-vlasi dobiju početna saznanja o postojanju prave medicine, koja nije povezana sa verom i sujeverjem. U drugoj deceniji XX veka kada su Megleno-vlasi bili izloženi čestim kontaktima sa civilizovanim stanovništvom u Makedoniji, i daleko kulturnijim pripadnicima više svet-skih nacija*, stepen njihove kulture, a sa time i zdravstveno-kulturni nivo, počeo je vidno da raste. To je period kada Megleno-vlasi znaju daleko više o ulozi ishrane i higijene za očuvanja zdravlja. Za njih sada postoje jasne granice između narodne medicine, koja još uvek drži jake pozicije, i prave medicine, koja je, nažalost, još uvek nepristupačna svima.

I pored velike zaostalosti u pogledu zdravstvene kulture u obrađenom periodu, ipak je jedna od glavnih preokupacija Meglenskih Vlaha bila čuvanje zdravlja. Koliko Megleno-vlasi cene zdravlje, vidimo iz izvornih narodnih umotvorina — poslovice. Citiramo neke od njih: „*Tri sánātati al minu* (za zdravlje maloga), *Di sánātati maj bun civa nu ari*“ (od zdravlja ništa bolje nema)⁵⁵.

HIGIJENO-EPIDEMIOLOŠKO STANJE

Na osnovu dosada iznešenih činjenica o načinu života Meglenskih Vlaha, socijalno-ekonomske prilike su bile dosta loše, a nivo zdravstvene kulture, veoma nizak, te nije teško zaključiti da je higijeno-epidemiološko stanje u megleno-vlaškim naseljima u obrađenom periodu bilo veoma loše. Ova konstatacija posebno važi za period do XX veka, do kada su Megleno-vlasi živeli u istim uslovima života kao i u predhodnih nekoliko vekova. Ovo je razumljivo, kad se uzme u obzir da se u feudalnoj Turskoj imperiji malo šta menjalo u ovom vremenskom periodu, jer i one promene koje su se dešavale u drugoj polovini XIX veka, veoma su se teško, ili se nisu ni osećale u zabačenim krajevima, kao što je onda bio i Meglenski.

Sve ovo dosada prikazano higijeno-epidemiološko stanje davalo je idealne uslove za pojavu, razvoja i širenja više zaraznih oboljenja, koja su se u datom periodu javljala na području Makedonije. I pored toga što nemamo pisanih dokumenata o pojavi i karakteru pojedinih oboljenja, ipak, na osnovu iskaza anketiranih, zaključujemo da njihov broj nije mali. Među zarazna oboljenja koja su ovde bila prisutna, najviše se spominju: kuga, kolera, zarazna žutica, veliki kašalj, male boginje, crni prišt, besnilo, i tuberkuloza. Za Megleno-vlahe posebnu brigu predstavljala su zarazna oboljenja, koja su davala veliku smrtnost (kuga, kolera, velike boginje, i besnilo), dok se ostale i ne spominju kao zarazne. Ovu našu ocenu donosimo, pored ostalog, i na osnovu načina lečenja bolesnika od navedenih oboljenja. Naime, Megleno-vlasi su preduzimali protiv-epidemijske mere jedino protiv ovih bolesti, i to na način koji smo već opisali, bacanjem leševa u Samovilsku jamu. Za vreme bolesti, nisu imali posebne mere predostrožnosti, što naročito važi za zarazne bolesnike, koji nisu

* Za vreme prvog svetskog rata na području gde žive Megleno-vlasi, bile su stacionirane jedinice savezničke vojske (Francuska, Engleska, Srbija), kao i jedinice Austro-ugarske i Bugarske. U nekim selima (Uma) bile su smeštene vojne bolnice⁵⁴.

izolovani, već su živeli i dalje u zajednici sa ostalim zdravim članovima porodice, što je davalo velike mogućnosti širenja zaraze. Kao rezultat ovoga, za vreme epidemije oboljevalo više članova porodice. Ovo je bilo naročito karakteristično za epidemije dečjih zaraznih bolesti (veliki kašalj, boginje, patotitis, i difterija) od kojih je umiralo po 3—4 dece iz jedne porodice. Skoro identičan je slučaj bio kada je bila reč o zarazama izazvanim zoonozama, što je sasvim razumljivo, kada se ima u vidu da je njihov kontakt sa domaćim životinjama veoma blizak. Ovo se posebno odnosi na oboljenje crnoga prišta, koji je bio veoma česta pojava na ovom području. Rezultat tako loših higijenskih uslova života bilo je i stalno prisustvo crevnih zaraza, kojima za nesreću Megleno-vlasi nisu pridavali posebnu važnost.

Higijeno-epidemiološko stanje se nešto poboljšava početkom XX veka, i to pre svega zahvaljujući poboljšanim socijalno-ekonomskim uslovima života, kulturno-prosvetnom i zdravstveno-kulturnom nivou stanovništva. Ono što su Megleno-vlasi propustili da učine vekovima, učinili su za prve dve decenije XX veka. Oni tada žive odvojeno od stoke, bolje se hrane, i više obraćaju pažnju na ličnu higijenu. Novi uslovi života, obogaćeni znanjem iz područja zdravstvene kulture, daju mogućnosti za postepeno buđenje i oslobođenje Meglenskih Vlaha od uticaja vere i sujeverja. Ovo je još jedan od uslova koji je vodio ka poboljšanju higijeno-epidemiološkog stanja u megleno-vlaškim naseljima, čiji su se rezultati ogledali kroz smanjenje zaraznih i drugih oboljenja.

ZDRAVSTVENE PRILIKE

Konstatacija Capidan-a da „Megleno-vlasi i pored toga što se slabo hrane, ipak imaju dobro zdravlje, zahvaljujući pre svega dobrim klimatskim uslovima koji vladaju u Meglenskoj oblasti”⁵⁶, danas uzimamo sa rezervom, jer činjenice govore da su Megleno-vlasi oboljevali od svih bolesti koje vladaju na Balkanu, i to skoro u jednakim razmerama kao i ostale narodnosti. Izuzetak su venerične bolesti, kojih ovde nema sve do Prvog svetskog rata⁵⁷. U prilog naše tvrdnje govore fakti da i pored toga što Megleno-vlasi imaju veoma visok natalitet, prirodni priraštaj ipak stagnira, što znači da je više oboljenja, posebno zaraznih odnosilo veliki broj ljudskih žrtava. Slabo socijalno-ekonomsko stanje, niska zdravstvena kultura i veoma loše higijeno-epidemiološko stanje sredine u kojoj žive Megleno-vlasi, davali veoma povoljne uslove za pojavu više oboljenja. Posebna opasnost po njihovo zdravlje, kako smo ranije izneli, predstavljalo je njihov veoma blizak kontakt sa domaćim životinjama, od kojih su često puta zaraživani zoonozama.

Nema ni približno tačnih podataka o incidenciji pojedinih oboljenja od koji su oboljevali Megleno-vlasi. Na osnovu izjava anketiranih, slobodno može da se zaključi da su najviše oboljevala i stradala mala deca kod kojih je i mortalitet bio veoma visok. Ovo posebno važi kada je reč o zaraznim oboljenjima, koja su odnosila brojne dečje živote. Mnogo je teže zaključiti od kojih bolesti su bolovali stariji ljudi, jer o njima se malo vodilo računa, smatrajući uglavnom da je po sredi starost, a ne bolest⁵⁸.

Oboljenja respiracijskih organa kod Megleno-vlaha su se tretirala kao „nastinka”^{*}, od koje su sve redom oboljevali, naročito mala deca i stariji ljudi, u kojih je otpornost bila smanjena. Kritičan period za ova oboljenja bila je zima, koja je ovde jako hladna i vlažna, a zaštićenost stanovništva veoma slaba. Anketisani govore da je uobičajeno da zimi skoro svo stanovništvo kašlje (*tusi*). Posebna pažnja poklanja se tek onda kada kašalj bude praćen temperaturom i gubljenjem apetita, što je bio znak da je neko bolestan. Ovde je važno napomenuti da su Megleno-vlasi znali da razlikuju običan kašalj od velikog kašlja kod dece. Stanovništvu su poznati simptomi pleuritisa: bol u grudima, teško disanje, visoka temperatura, i znojenje, od kojih su se mnogo plašili, jer su znali da se bolest teško lečila, i u većini imala loš završetak. Ipak, kao pojava, ova bolest nije bila tako česta, a od nje je uglavnom bolovala sirotinja, koja je bila gladna, gola i bosa⁵⁹. Tuberkuloza za Megleno-vlahe je predstavljala tešku i neizlečivu bolest, naslednog karaktera, od koje boluju svi članovi, jedne porodice. Radi ove karakteristike, Megleno-vlasi izbegavaju sklapanje brakova sa članovima iz ovakvih porodica, međutim, i ovde, kao i kod više zaraznih oboljenja, nisu bili svesni njenog zaraznog karaktera, te se i nisu čuvali zaraze^{**}. U znake raspoznavanja ovog oboljenja oni nabrajaju: kašalj sa obilnim ispljuvkom, znojenje, mršavost sa jako izraženim bledilom kože. Kada bolesnik počne da iskašljava krv, zna se da mu se približava kraj⁶⁰. Sve dok su Megleno-vlasi živeli u velikim nepregrađenim prostorijama sa otvorom na krovu, nije bilo slučajeva trovanja ugljen monoksidom, jer su za ogrev isključivo koristili drva. Tek početkom ovog veka, kada su počeli da pregrađuju sobice, koje su bile namenjene gostima, mladencima, i deci, u svim selima bilo je slučajeva trovanja sa smrtnim ishodom. Naime, ove sobice sa veoma malim prozorima, koje su uveče veoma dobro zatvarane, zagrevane su mangalima, usled čega je dolazilo do intoksikacije ugljen monoksidom⁶¹.

O bolestima kardio-vaskularnog sistema postoje veoma skromni podaci, jer tadašnji Megleno-vlasi nisu imali nikakvo saznanje o organima koji pripadaju ovom sistemu. Kao što je ranije pomenuto, za sve bolove koje su oni osećali u predelu abdomena (tačnije epigastrijuma) i grudnog koša, mislili su da su prouzrokovani bolesnim srcem. Kada takav bolesnik umre iznenada, ili posle dugog bolovanja, govorilo se „srce ga izede” (*buricu al mǎnka*). O povećanom krvnom pritisku kod Megleno-vlaškog stanovništva nema neposrednih podataka, međutim, sam fakt da je bilo ljudi koji su glavobolju (*doari capu*), i nečistu krv (*sǎndi urǎt*) lečili puštanjem krvi u predelu dorsum-a colli (*dupu cap*), posredno govori da se verovatno radilo o hipertenziji⁶². O anemiji i ostalim krvnim oboljenjima nemamo nikakvih podataka, jer o njima Megleno-vlasi nisu ništa znali. Posredstvom dobijenih podataka da su oni pili pelin (*pilin*) za dobijanje apetita, a u proleće jeli koprive (*urzica*) i zelje za „čišćenje krvi”⁶³, možemo zaključiti da su imali problema sa anemijom i avitaminozama. Naša ciljana pitanja za razjašnjavanje ovih bolesti nisu urodila plodom.

Od reumatizma (*rǎmatiz*) oboljevaju uglavnom odrasli i stariji ljudi, više muškog, nego ženskog pola. Pod ovim nazivom podrazumevaju se

* *Nastinka*, nazeb.

**Izvori zaraze često puta su bili tuberkulozni bolesnici iz okolnih gradova, koji su ovde dolazili na vazdušno lečenje.

bolovi u krstima (*dor an cruci*) i zglobovima (*dor an razglobi*), kao i ukočenost u ovim dvema regionima. Bolest je dugotrajna i teško izlečiva. Ovoj bolesti, kao i kod ostalih, posebnu pažnju posvećuju tek u terminalnim fazama kada bolesnik bude potpuno vezan za postelju⁶⁴.

Oboljenja digestivnog trakta su svakodnevna preokupacija Meglenskih Vlahu, posebno što su najviše pogođena deca. Njihov način ishrane je osnovni i najveći krivac za vrlo česta oboljenja ovog sistema. Za Megleno-vlahe ne postoje posebna oboljenja pojedinih organa digestivnog trakta, već svaki simptom za njih znači posebnu bolest, a kada se pojavi više simptoma (mučnina, povraćanje, gubitak apetita, proliv, opstipacija), koji traju duže vremena, ili se javljaju više puta, imaju zajednički naziv „maraz“, što bi značilo hronično oboljenje organa za varenje. Nisu retki slučajevi fatalnog završetka ovakvih bolesti, posebno ako je reč o deci, ili o starim iznemoglim bolesnicima. Ovde je važno spomenuti da oni ne razlikuju običan proliv od dizenterije (ma da im je poznata promena u stolici), radi čega i nemaju naziv za dizenteriju i ne znaju za njen infektivni karakter. Megleno-vlasi znaju da pojedina jela škode organizmu, radi čega ih izbegavaju držeći dijete (*piriz*). Međutim, kako je njihov izbor hrane veoma oskudan, u većini slučajeva nisu u mogućnosti da je sprovedu⁶⁵.

Česti su slučajevi trovanja hranom, od koje ima i smrtnih slučajeva. S obzirom da se cela porodica hrani iz jednog suda, ukoliko dođe do intoksikacija, svi su članovi porodice pogođeni. Megleno-vlasi su uočili da do trovanja hranom dolazi usled kuvanja i čuvanja hrane u bakarnim sudovima. Postoje podaci koji govore da su Megleno-vlasi stradali i od trovanja gljivama (*bureti*). To je i razlog što oni izbegavaju njihovu upotrebu u ishrani, i pored toga što na ovom području raste više vrsta jestivih gljiva. Međutim, treba napomenuti i to, da ovde raste i jedna od najotrovnijih gljiva (*Amanita faloides*), koja je najčešći uzročnik trovanja sa smrtnim ishodom⁶⁶.

Oboljenja uro-genitalnog trakta kod Meglenskih Vlahu manje su poznata. To je najverovatnije zbog njihove velike stidljivosti. Jedino kada čovek mokri krv i dobija jake bolove u predelu bubrega, dobija status bolesnika, bez posebnog saznanja da je reč o bubrezima, jer su oni kao organi nepoznati Megleno-vlasima. Pri bilo kakvom poremećaju mokrenja, mislili su da je reč o oboljenju spoljašnjih genitalija⁶⁷.

Poseban problem stanovništva ove etnološke celine predstavljalo je oboljenje usne šupljine i zuba. Usled vrlo loše ishrane i nikakve nege usta i zuba, Megleno-vlasi su vrlo rano ostajali bez zuba, a i to što im je ostajalo bilo je u vrlo lošem stanju. Ovo je svakako jedan od glavnih uzroka čestih oboljenja digestivnog trakta.

Oboljenja čula su česta pojava, najvećim delom povezana sa preležanim bolestima (posebno infekcijskim), i povredama. Među ovim preovlađuje nagluvost (*surdu*), koja u najvećim slučajevima javlja se još u ranom detinjstvu, kao posledica preležanih dečijih zaraznih bolesti. Nema pouzdanih podataka o oštećenju organa vida (osim kod povrede), jer se smatralo da sve promene nastaju kao rezultat starenja. Postoje podaci o spoljašnjim promenama organa vida prolaznog karaktera, koji se manifestuju crvenilom i gnojenjem očiju, što navodi da se pomisli da je reč o banalnim infekcijama, koje su ovde uobičajene s obzirom na veoma lošu ličnu higijenu.

Neuro-psihijatrijske bolesti su zastupljene u svim oblicima, ali Megleno-vlasi za njih nemaju posebne nazive, sa izuzetkom za epilepsiju (*cadi di năfoară*), tako da sve bolesti nazivaju jednim imenom (ludilo). Ovde treba pomenuti da nismo u stanju da izdiferentujemo neurološka oboljenja od metabolizmičnih, odnosno zaraznih (tetanus) oboljenja dojenčadi i male dece, jer naziv *fičureska*, kojim Megleno-vlasi označavaju konvulzije, nije dovoljan da nam dâ odgovor o kom oboljenju je reč. I pored toga što smo anketom dobili podatke da su neki „ludi“ bili takvi još od ranog detinjstva, da ima i drugih članova porodice sa takvom ili sličnom bolešću, da su neki poludeli nakon preležane teške bolesti, ipak Megleno-vlasi veruju da su oni „udareni po glavi od strane neke više sile“, „da ih je uzela vetruška“, „da su uročeni“, ili „da su nagazili neko loše nagazište“. Takvo njihovo verovanje je jedini razlog što se ovi bolesnici pogrešno tretiraju, kako ćemo to kasnije videti.

O zaraznim oboljenjima stanovništva megleno-vlaških naselja znamo na osnovu podataka dobijenih anketom, narodnim umotvorinama (pogovorka, kletve, obredi, i predanja). O incidenciji pojedinih zaraznih oboljenja na ovom području nemamo ni približno tačnih podataka. Mali je broj oboljenja koje Megleno-vlasi tretiraju kao zarazna (kuga, kolera, velike boginje, besnilo), i pored toga što na ovom području u više mahova su bile prisutne i epidemije drugih zaraznih bolesti, u prvom redu dečijih. Odgovor na ovo možemo dati na osnovu posledica koje daju ova oboljenja. Naime, dok kod epidemija manje opasnih zaraza, u većini slučajeva narod preživi bolest, kod epidemija „teških“ zaraza, kao što Megleno-vlasi kvalifikuju kugu, koleru i velike boginje, takve mogućnosti skoro i da ne postoje, pa se ta stravična slika prenosi pokoljenjima. Naši sagovornici nisu bili svedoci velikih epidemija „teških“ zaraza, a o njima su slušali od svojih roditelja⁶⁸. Oni su bili svedoci epidemija pegavog tifusa, koje su se pojavile u toku Balkanskih ratova i Prvog svetskog rata, kada je veliki broj ovdašnjeg stanovništva oboleo i stradao⁶⁹. Dobiveni podaci govore da su se na ovom području veoma često javljale epidemije zaraznih oboljenja, pre svega: dečje zarazne bolesti (male boginje, veliki kašalj, zauške, i difterija), zatim zarazna žutica i malarija. Veoma česte zaraze sporadičnog karaktera predstavljale su: besnilo, crni prišt, crveni vetar, tuberkuloza, i tetanus. Sve epidemije ili sporadična oboljenja zaraze svakako su rezultat veoma lošeg higijeno-epidemiološkog stanja u naseljima i niska zdravstvena kultura stanovništva. Kako Megleno-vlasi ništa nisu znali o zaraznosti većine ovih oboljenja, nisu preduzimali nikakve mere protiv njihovog širenja. Veoma skromno znanje o simptomatologiji ovih bolesti, onemogućavalo je stanovništvu da ih prepozna čak i u kasnijim fazama oboljenja, kada je ishod u većine bolesnika bio fatalan.

Oboljenja dečjih zaraza Megleno-vlasi poznaju dobro. Na osnovu vrste osipa oni razlikuju varičelu (*mare sipănită*)* od malih boginja, rubeole, i skarlatine, koje zajedničkim imenom nazivaju *mica sipănită* (mali osip). Od njih oboljevaju više dece u porodici i selu. Po preležanoj bolesti često ostaju trajne posledice, najčešće oštećenje vida, sluha, ili psihe. Smrtni slučajevi su veoma česti. Veliki kašalj takođe je veoma teško oboljenje, koga prepoznaju po zacenjivanju, radi čega nazivaju ga i „ma-

* *Mare sipanica*, veliki osip.

gareći kašalj" (*tusi magareașcă*). I on daje veliku smrtnost i ostavlja teške posledice. Posebna teškoća raspoznavanja bolesti za Megleno-vlahe predstavlja difterija, za koju u krajnjem stadijumu kažu da se radi o „lošem grlu“. Smrtnost od nje, u odnosu na druge, je najveća. Jedino lako raspoznaju zauške i to radi jasno vidljive promene na licu. Ukoliko se ne pojave u nekoliko uzastopnih godina, pri ponovnom naletu oboljevaju i odrasli. Ovu bolest računaju za najlakšu od svih dečjih oboljenja. Obolelu decu obično ne izoluju od zdrave, već ona žive zajedno sa njima, čak i kontakti sa drugom decom nisu prekinuti, naprotiv, zdrava deca dolaze da običu bolesnu ⁷⁰.

Dobiveni podaci o prisutnosti malarije na ovom području govore da su od nje oboljevali ljudi koji su neko vreme, osobito leti, boravili u niskim ravničarskim naseljima, obično pokraj Vardara ili Pazarskog jezera. Za pojavu malarije, Megleno-vlasi imaju tumačenje da su bolesnici pili nečistu vodu iz baruštine. Megleno-vlasi ne znaju da su komarci (*čan-čanar*) prenosioci zaraze. Megleno-vlasi poznaju simptomatologiju malarije po visokoj temperaturi sa groznicom, besvesnim stanjem, što traje više dana, sa malim pauzama poboljšanja i skoro se uvek loše završava. Oni bolesnike prepoznaju po uvećanom abdomenu, radi čega za njih uvećan abdomen uvek predstavlja sinonim za malariju. Naziv malarija (tropska malarija) Megleno-vlasi su prihvatili negde početkom XX veka, dok pre toga ništa za ovo oboljenje nisu znali, radi čega su je uvrstili u veću grupu oboljenja sa zajedničkim imenom *friguri*, groznica ⁷¹.

Zarazna žutica (*gälbenaria*) za Megleno-vlahe, kako je već spomenuto, ne predstavlja zarazu, a bolesnici se tretiraju kao ostali „ne zarazni“. Ljudi raspoznaju oboljenje po žutilu beonjače i kože. Često puta bolesnici „preleže“ bolest na nogama, radi čega se kaže da je bolest izlečiva, i da ne prouzrokuje smrtnost. Ukoliko se desi smrtan slučaj, u tom slučaju smrt se pripisuje drugoj bolesti. Za posledice preležane žutice nemaju posebna saznanja ⁷².

I pored toga što nismo dobili tačnijih podataka o incidentnosti parazitskih oboljenja stanovništva na ovom području, na osnovu ankete zaključujemo da su ona permanentna. Ovo posebno važi sa crevne parazitne bolesti, koje Megleno-vlasi jednim imenom nazivaju *gliste*. Anketisani kažu da je većina stanovništva imala gliste, bez razlike na uzrast i pol, čime su se oni pomirivali. Izuzetak čine bolesnici s velikim glistama, čija je pojava predstavljala alarmni znak za preduzimanje mera lečenja. Nažalost, kao što smo i ranije spomenuli, njihovo neznanje onemogućava nam da dobijemo tačnije podatke o vrstama crevnih parazita od koje oni oboljevaju. Ništa bolje ne stoje ni stvari oko podataka o drugim parazitnim oboljenjima, u prvom redu ehinokokus. Megleno-vlasi znaju da je ehinokokus bolest psa od koje oboljevaju i ljudi, međutim, konkretnija saznanja o prirodi ove bolesti nemaju. Naši sagovornici kažu da je dosta ljudi bolovalo od ehinokokusa, da su posledice po ljudsko zdravlje teške, da se u većine bolesnika bolest završava loše. Oni znaju da takvi bolesnici „povraćaju nekakvu tečnost i iskašljavaju nekakve košuljice“. Posebno saznanje o zaraznosti ovih oboljenja nemaju, radi čega i ne preduzimaju odgovarajuće preventivne mere ⁷³.

Besnila (*ănturbari*) kao zaraze na ovom području bilo je dosta. Imajući u obzir da je ovaj planinski region bogat divljim zverima (vuk, lisica) i domaćim životinjama, posebno psima, razumljivo je da prilikom svake pojave besnila, čovek nije mogao biti pošteđen. Ljudi su najviše stradali od pobesnelih vukova (*lupu turbat*), i to obično čobani i drvo-seče, i od pasa (*turbat căni*), od kojih su stradali svi redom. Nastradali bolesnici u početku su mirni i povučeni, da bi brzo nakon toga bili uznemireni i neobuzdani, počinjali su da lutaju planinom, i da se ponašaju kao divlje zveri, da bi nakon 3-4 dana završili smrću. Megleno-vlasi znajući da je besnilo zarazno oboljenje, ubijaju svaku životinju koja daje znake besnila. Ovde je važno napomenuti da oni koriste meso ubijene domaće životinje za hranu, osim glave, koju bacaju, ubeđeni da je u njoj bilo smešteno besnilo. Leševe oboljelih ljudi i životinja bacaju u Samovilsku jamu ⁷⁴.

Pegavi tifus Megleno-vlasi ga uvršćavaju u grupu najtežih oboljenja. Ovo njihovo saznanje je sasvim novog datuma, a datira iz godina Prvog svetskog rata, kada su stanovnici ovog područja preživeli veliku epidemiju pegavog tifusa. Ovo svakako ne znači da pegavog tifusa, kao bolest u ranijim godinama, pa i vekovima, nije bilo, ali u odsustvu bilo kakvih podataka (čak i u narodnim umotvorinama), skloni smo da verujemo da je ova bolest bila poistovećena sa kugom, kao što je to bio slučaj pre više vekova kod ostalih naroda. Ako je naša pretpostavka tačna, onda je sigurno da je i lečenje obolelih od tifusa bilo isto kao i u bolesnika od kuge, odnosno bežanjem od njih, i bacanjem leševa u jamu. Naši anketisani sagovornici, kao svedoci epidemije pegavog tifusa u godinama Prvog svetskog rata, imaju dosta saznanja o simptomima ove bolesti i načinu prenošenja, a što je posebno važno, naučili su i mere borbe protiv zaraze. Oni su svedoci tretmana obolelih od tifusa, posebno teških, koje su bacali u krečanu, a zatim zatrpavali zemljom. Ova epidemija, pored vojnika učesnika u ratu, zahvatila je i dosta civilnog stanovništva ovog područja, među kojima i dosta Megleno-vlaha, koji su pomrli ⁷⁵.

Poseban zdravstveni problem za stanovništvo ovog područja predstavljala je veoma česta pojava crnog prišta (*urăta bolca*). Ovo je razumljivo ako se uzme u obzir da je njihovo glavno zanimanje bilo stočarstvo, i da je njihov kontakt sa stokom veoma blizak. Sigurno je da su oni u većini slučajeva koristili meso, kožu, dlaku i rogove bolesnih životinja za svoje potrebe, kojim putem su se i inficirali. Za Megleno-vlahe poznata je samo kožna forma antraksa, a dijagnostikuju je u najvećim slučajevima narodni lekari, koji na osnovu „znakova zrelosti“ daju i prognozu ishoda. U dobrom delu slučajeva bolest se završava letalno, posebno ukoliko se ne otkrije na vreme. O abdomenskim odnosno pulmonalnim formama, Megleno-vlasi nemaju nikakva saznanja, međutim, nije isključivo da je dobar deo ovog oboljenja sa fatalnim završetkom, bio rezultat baš ovog oblika bolesti. Bolest nije shvaćena zaraznom, radi čega nisu preduzimane nikakve protiv-epidemijske mere ⁷⁶.

Šuga (*krasta*) kod Megleno-vlaha je bila često oboljenje, kojem nije pridavano posebno veliki značaj, jer su znali da od nje nema smrtnih posledica. Karakteristično za nju je bilo da je njom bila zahvaćena cela

porodica. Anketisari kažu da je šuga bila veoma prisutna kod stoke i da su se više brinuli o njoj nego o ljudima⁷⁷.

Crveni vetar (*crvenica*) Megleno-vlasi su shvatili kao svako drugo oboljenje, doduše sa nešto više pažnje iz razloga što je oboljenje prvenstveno lokalizovano na licu. Simptomatologija izražena crvenilom, otokom, jakim bolovima, i visokom temperaturom, Megleno-vlasi poznaju od davnina, međutim, o infekcijskoj prirodi nisu ništa znali. Bolest nije tako česta, tretirana je kao srednje teška, jer smrtnost nije bila velika⁷⁸.

Kao rezultat veoma loše lične higijene Megleno-vlasi su mnogo često болоvali od zaraznih infekcija kože, za koje su imali jedinstven naziv (*strupki*). Najčešća pojava oboljenja kože bile su rane (*bruc*), koje su se osobito pojavljivale na otvorenim mestima kože. Rane, sa izuzetkom crnoga prišta, nisu predstavljale posebnu opasnost po zdravlje Megleno-vlaha. Njima su u najčešćim slučajevima bila zahvaćena deca, koja su za razliku od odraslih imala i rane i po glavi, što najverovatnije ukazuje i na prisutnost mikoznih oboljenja. U rane Megleno-vlasi ubrajaju i hemoroide, koji su bili veoma česta pojava u njih. O ranama na polnim organima nema dovoljno pouzdanih podataka, i pored toga što se kaže da se je baba *Velika* bavila lečenjem rana na polnim organima⁷⁹. Međutim, možemo sa sigurnošću govoriti da ukoliko se radilo o ranama na polnim organima, one nisu bile venerične prirode, sve do početka Prvog svetskog rata, kada se prvi put venerična oboljenja pojavljuju među Megleno-vlaškim stanovništvom. Najveću krivicu za pojavu veneričnih bolesti među megleno-vlaškim stanovništvom bacaju na prisustvo strane vojske stacionirane na ovom području. Ovo je i osnovni razlog što do danas među starim megleno-vlasima za venerična oboljenja postoji i naziv „francuska bolest”, verujući da su je doneli francuski vojnici⁷⁹.

Na području Meglenske oblasti žive više vrsta zmija otrovnica (*načpratica*), od kojih ne retko strada mesno stanovništvo. Od svih tih vrsta Megleno-vlasi najviše se boje poskoka (*stārlušča*), koji je najotrovniji, i kako oni kažu nema slučaja da je neko preživeo njegov ujed. Pokraj zmija, mesno stanovništvo strada i od ujeda škorpije (*skrapizā*), koje se takođe računaju za veoma opasne, međutim, smrtnost od njih daleko je manja u odnosu na ujed od zmije⁸⁰.

Megleno-vlasi često puta su bili izloženi raznim povredama. Uzimajući u obzir njihova zanimanja, razumljivo je što najveći deo povreda dolazi kao rezultat tih zanimanja. Ovde na prvom mestu dolaze povrede dobijene od stoke (ubodi, ujedi, povrede prilikom padanja, vučenja), zatim povrede pri radu (posekotine, iščašenja, frakture), kao i česte opekotine jačeg stepena, koje su se javljale kod proizvođača drvenog uglja. Sve ove povrede su usled lošeg načina lečenja skoro redovno ostavljale trajne posledice invaliditeta, što na ovom području nije retka pojava. Krajem XIX i početkom XX veka Megleno-vlasi su dobijali teške povrede u tuči. Naime, oni su tučeni od strane hajduka (radi iznuđenja hrane i novca), i od strane Turaka (radi pomaganja hajduka, i neplaćanja dažbina). Bilo je slučajeva teških povreda koje su se završavle smrću⁸¹. U ovu grupu bolesti Megleno-vlasi ubrajaju i sve vrste hernija (*smāknitura*), čija incidentnost takođe nije bila mala.

Sumirajući sve dobijene podatke o bolestima kod Megleno-vlaha, uočili smo dosta propusta koji se odnose na više bolesti, ili grupu bolesti, o kojima nema ni reči, što ne znači da ih nije bilo. Među takve ubrajamo bolesti trudnoće, o kojima nismo dobili nikakve podatke. Ovo je svakako rezultat njihovog sujevernog shvatanja da trudnoća treba da se drži u tajnosti, a trudnica mora da trpi sve, jer je „tako od Boga pisano”. Takođe insuficijentni su podaci o novorođenčadima, odnosno odojčadima. Podaci koje smo dobili govore da je njihova smrtnost veoma visoka, ali koje su bolesti (osim zaraznih) doprinele takvom visokom mortalitetu, nismo mogli da otkrijemo. Kao ilustraciju navodimo podatak da ova uzrasna grupacija često puta pati od konvulzija (*fičureska*), što nas navodi da razmišljamo da li je reč o tetanusu novorođenčadi (usled nestručnog presecanja pupčane vrpce), hipokalcemijskih, i drugih metabolizmijskih konvulzija, febrilnog ili centralnog porekla. Nažalost potvrdne odgovore na naša pitanja nismo mogli da dobijemo.

Ne zna se tačno kada je počela variolizacija megleno-vlaškog stanovništva, međutim, na osnovu nalaza ožiljka u anketisane *Jane Antoneve*, rođene 1889. god., a da takav nije nađen kod *Velike Ičeve*, rođene 1875. god., obe iz sela Uma, pretpostavljamo da je ona prvi put uvedena negde u poslednjim dvema decenijama XIX veka.

Variolizaciju su vršili priučeni ljudi, među kojima je najpoznatiji bio *Gono Daskalov* iz sela Mačukovo. Primenjivan je stari način kalemljenja, stavljanjem limfe (*maja*) od sveže pustule predhodno vakcinisanih, na skarifikovano mesto. Skarifikovanje se vršilo sa dorzalne strane desne podlaktice. Variolizovana su samo mala deca uzrasta od 1 do 2 godine. Variolizacija je vršena samo u proleće.

Obuhvaćenost dece je bila velika, što doznajemo od naših anketisanih sagovornika, koji tvrde da nije bilo dece koja nisu bila vakcinisana. Oni spominju da je to bilo turskim zakonom regulisano, ali ne znaju o kojem se zakonu radi, niti smo mi mogli da nađemo nekakva pisana dokumenta u vezi s tim.

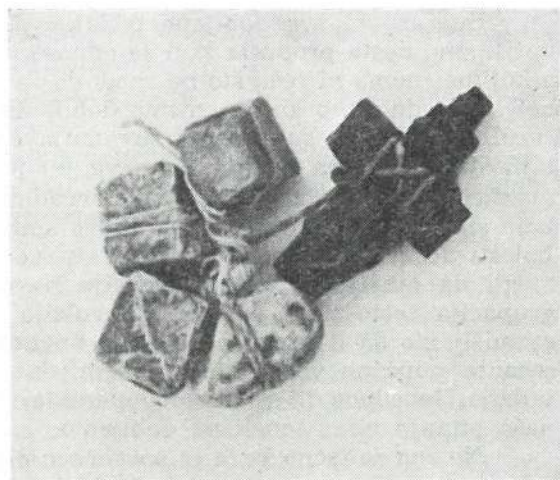
Imajući u vidu napred iznešeno, mi cenimo da je jedan od osnovnih razloga što krajem XIX veka na ovom području nije bila zabeležena epidemija velikih boginja, bila variolizacija.

Kako do sada nisu pronađena nikakva pisana dokumenta o svim dosada iznešenim problemima, a svesni da je broj Megleno-vlaha, koji su svedoci ovog perioda sve manji, izražavamo bojaznost da će puno stvari zauvek ostati nerazjašnjeno.

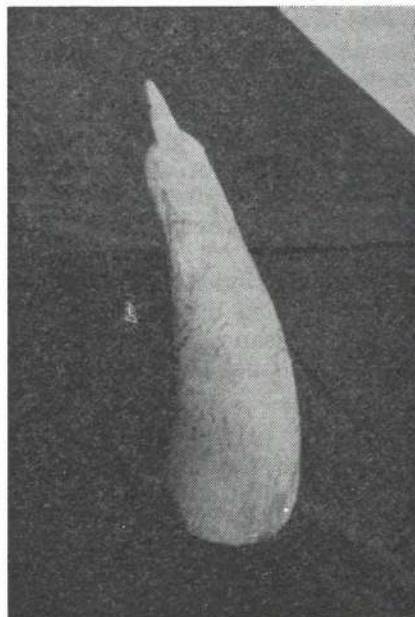
LEČENJE BOLESNIKA

Do kraja XIX veka u Meglenskoj oblasti, posebno na području gde su živeli Megleno-vlasi, nije zabeleženo prisustvo obrazovanih stručnih zdravstvenih kadrova. Bolesnici su prepušteni sudbini, ili u najboljim slučajevima narodnim lekarima. Velika verska zatucanost, uz veoma nisku ili nikakvu zdravstvenu kulturu stanovništva, omogućavala je rad raznih vračara i narodnih lekara. Retki su bili slučajevi da bolesnik bude odveden na lečenje kod pravih lekara u susednim gradovima (Voden*, Eniđe

* U Vodenu kao Opštinski lekar u 1894. god. spominje se dr Nikola Efendi⁸².

Slika br. 9. Manokjer.

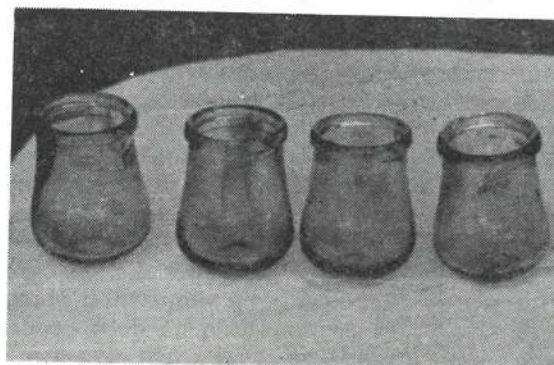
Slika br. 10. Rog.

Vardar*, Đevdelija**), što je bila privilegija veoma malog broja imućnih stanovnika.

Pristup tretiranja bolesnika na ovom području bio je takav da se u prvim momentima nije obraćala nikakva pažnja, čekajući da bolest prođe sama po sebi, verujući da je ona trenutnog i prolaznog karaktera. Kada se uvidi da se stanje zdravlja bolesnika pogoršava, preduzimaju se prve

* U Enide Vardar (naziv za Pazar), iste godine se kao opštinski lekar spominje dr Nikolaki Efendi⁸³.

** U Đevdeliji se prvi lekar spominje 1889. god. Osim što je po nacionalnosti bio Grk, podataka o njegovom imenu nema⁸⁴.

Slika br. 11. Venduzi.

mere „lečenja”. Ubeđeni da se svaki put radi o uroku, senci, ili vampiru, u tom smislu se i daje „prva pomoć”. Nju su pružali najbliži u porodici, a sastojala se u umivanju „manokjera”*, da bi sa tom vodom bolesnik bio umiven, pa zatim popio nekoliko gutljaja. Manokjer služi i kao dijagnostično sredstvo. Naime, ukoliko se pri potapanju u vodu pojave mehurići, znači da je bolesnik „uročen”, a ukoliko se oni ne pojave, znači da je bolesnik „nagazio na mađije”. Drugi način ukazivanja „prve pomoći” je i umivanje i pijenje „krsne vode” (*gjazma*) o kojoj je bilo reči u početku. Ukoliko davanjem „prve pomoći” ne dobiju nikakav efekat, što se u većini slučajeva dešava, u traženju leka se ide dalje, međutim, opet na sujevnoj osnovi. Ovoga puta spas se traži u lekovitoj moći „lekovitih voda” (*apă licuvită*), kojih na ovom području ima dosta. Među „najlekovitije vode” spominju se: u ataru sela Uma „Apa licuvita”, koja leči razne vrste rane i „Apa ku strupki”, koja leči samo kraste; u selu Lugunsci u mestu zvano „Valevica” nalazi se „lekovita voda” koja leči rane i reumatizam (*bruc, ramatiz*); dok u selo Berislav „lekovita voda” koja izvire ispod same crkvice „leči” sve vrste rana. U zavisnosti od lekovite moći vode, bolesnici se donose na izvore u određenim danima (sreda, petak, subota, nedelja) (*nercuri, vinir, sambata, duminică*), pre izlaska sunca, da bi se umili i popili malo „lekovite vode”. Da bi se „lek” uhvatio, bolesnici u izvor bacaju metalni novac⁸⁵.

Sem kod izvora, spas od bolesti Megleno-vlasi traže i na drugim mestima, u prvom redu u manastirima i crkvama. Na dan seoske slave (*săir*), bolesnici spavaju u crkvi „za zdravlje” (*di sănătati*). Po svojoj lekovitoj moći na ovom području osobito je poznat manastir „Sveti Arhangel Mihail” u blizini sela Ošin. Radi svoje lekovite moći u „lečenju” duševnih bolesnika ovaj manastir služi kao bolnica. U dvorištu manastira sagrađeni su konaci u kojima ima posebne sobe za svako vlaško selo. Duševni bolesnici ovde borave po 40 dana, a njihovo „lečenje” sastoji se u prisustvu svakoj službi, gladovanju (post), i radu na manastirskom imanju. Teži

* Manokjer, krst (od drveta ili mermera) kamenčići i drugi predmeti, povezani zajedno. Oni su doneseni sa nekog „svetog mesta” (Hristov grob u Jerusalimu, ili iz Svete Gore).

bolesnici su vezivani i tučeni od strane kaluđera. U ovom manastiru, pored Vlahu-hrišćana, „leče” se i Vlasi-muhamedanci. Narodno predanje kaže da se u ovom manastiru „izlečilo” dosta umobolnih⁸⁶.

Meglenu-vlasi mnogo veruju u lekovitu moć svojih vračara, radi čega je vraćanje (*discantari*) veoma rasprostranjeno u njih. Skoro da nema naselja u kome nema bar 1 do 2 vrača. Vraćanjem obično se bave: stariji ljudi, odže, i kaluđeri. Kada je reč o bolestima, vera se zanemaruje, tako da su česti slučajevi da hrišćani idu kod muslimanskih vračara, i obrnuto. Najpoznatiji vračari u meglenu-vlaškim naseljima u XIX veku bili su: baba M u š a iz sela Ošin, baba V e l i k a iz sela Uma, dedo V o ć o iz Berislav, dedo P r o d r u m iz Konsko, turčin N u r e d i n zv. „N u r č e” iz sela Majadak, i drugi. U većini slučajeva bolesnik je donošen u stan, dok se kod težih nepokretnih bolesnika vraćanje obavljalo na delu odeće bolesnika. Vraćanje je tajna svakog vrača, a sastoji se u izgovoru nerazumljivih reči uz manipulacije žarom, dimom, ili nekim predmetima. Vračari vraćaju protiv svih bolesti, a što je karakteristično, čak i u slučajevima ujedna zmiya i pobesnelih životinja. Kada se bolest završi loše, što se je i u većini slučajeva dešavalo, svoju nemoć vračari opravdavaju izgovorom da je bolesniku „tako od Boga pisano”⁸⁷.

Sem vračara, lečenjem bolesnika u meglenu-vlaškim selima bavili su se i narodni lekari. Nisu bili retki slučajevi gde su se vračari bavili i narodnom medicinom, jednom rečju bile su „sveznalice”. Takav je slučaj babe M u š e, koja se pored vraćanja bavila i pravljjenjem lekova, puštanjem krvi, nameštanjem isčašenih zglobova i prelomljenih kostiju, reponisanjem hernije, obavljanjem porođaja, i drugog lečenja. Turčin N u r e d i n - „N u r č e”, pored bajanja, pravi razne lekove, a vrši i incizije kod ujedna od zmiye i crnog prišta. Bilo je i takvih narodnih lekara koji su bili „specijalisti” samo za jednu vrstu bolesti. Takav je slučaj baba J e n k e iz sela Golema Livada, koja se bavila „lečenjem” žena koje su imale više spontanih pobačaja. Njeno „lečenje” sastojalo se u trljanju ispod rebara i u predelu materice, nakon čega je žena nosila bremenost do kraja, i rađala živo i zdravo dete⁸⁸.

Sve bolesti dece lečili su isključivo starije žene. Svaki nemir kod novorođenčeta izražen plačom, nesanicom, odbijanjem hrane, babe su nazivale izrazom „*sakmađa*”*, lečili su je loženjem mazanjem tela nekom mešavinom pravljjenom ob belog i crnog luka, sapuna, svinjske žuči, sve izmešano rakijom. Nakon toga koža se trlja, pa obrije brijačem, ili nekim drugim ostrim predmetom, tako da se skinu sve malje, čime se računa da je „*sakmađa*” izlečena. Veruje se da ukoliko baba ne izvrši ovu manipulaciju, novorođenče umire, pa je zato ona najzaslužnija što je dete živo. Svaku jaču temperaturu dece, babe su lečile masiranjem rakijom, sirćetom, uvijanjem u vlažne čaršave, i sl.⁸⁹

Male boginje dece ne leče se ničim, s izuzetkom kad ima visoku temperaturu, kad se maže rakijom. Za vreme bolesti u kući ne sme ništa da se radi (ne kuva se, ne pere se) „da ne bi se baba šarka naljutila”. Vrlo često se komplikacije takođe ne leče, radi čega deca završavaju loše, ili ostaju trajne posledice⁹⁰.

* *Sakmađa* je turska reč.

Zauške se leče tako da se na mesto otoka stavlja pomešan katran i tamjan, i sve to se pokrije plavom hartijom, probušenom na 39 mesta. Za komplikacije ove bolesti anketisani se ne sećaju.

Veliki kašalj Meglenu-vlasi leče na taj način što bolesnoj deci daju da piju mleko od crne magarice. U selu Uma osim ovog „leka”, daje se i *nābet*** , koji ublažuje kašalj.

Za lečenje proliva Meglenu-vlasi su primenjivali više vrsta lekova, ali uglavnom sve se svodilo na pripremanje čajeva. U selima Ošin, Ljumnica i Berislav upotrebljava se čaj od biljke tegavec (*Plantago lanceolata*), dok u selima Uma i Konsko čaj od divljeg bosiljka (*Calamintha officinalis*), koga Meglenu-vlasi nazivaju *mikingjos*. Zajednički lek za stanovništvo u svim selima bio je čaj od varenog kestena. Stariji ljudi u lječenju proliva, osim pomenutih čajeva, upotrebljavali su naut i kafu⁹¹.

Za lečenje malarije nije bilo nikakvih lekova, sve do 1918. god. kada su prvi put počeli upotrebljavati kinin (*sulfato*), koji je nabavljen od savezničkih sanitetskih jedinica.

Meglenu-vlasi nisu imali veliki izbor lekova za lečenje crevnih parazita. U ovu svrhu upotrebljavali su samo vodu od varene raži, od koje kažu da nisu imali dobre rezultate. Ovde svakako veliku zaslugu imaju i reinfekcije, za koje postoje odlični uslovi.

Lečenjem žutice bavili su se isključivo narodni lekari. Lečenje se obavljalo na dva načina: prvo se davalo da bolesnik ušmrka nosom sok divljeg krastavca (*Ecballium elaterium*), kojeg ovde nazivaju *divi pāponja*. Ovaj način lečenja je vrlo neprijatan za bolesnika, jer izaziva nagon za povraćanjem, i veoma veliku sekreciju iz nosa. Drugi način lečenja sastoji se u urezivanju kože u predelu temene regije na glavi, da bi se ovo mesto premazalo belim lukom i limunovim sokom. Ove su manipulacije radili obično berberi, među kojima je bio najpoznatiji Turčin A l i I s m a i l o v, iz sela Mrzenci, kasnije preseljen u Đevdeliju⁹².

Interesantan je tretman tuberkuloznih bolesnika, koji se ne leče, već ih šalju da borave više vremena na katunima (*mandrā*), „da se hrane mlekom i dišu čist vazduh”. Kada bolesnici dobiju visoku temperaturu, kupaju ih u reci hladnom vodom, ili ih pokrivaju hladnim čaršavima. Meglenu-vlasi misle da tuberkuloznim bolesnicima nema spasa, čime se mire i sami bolesnici⁹³.

Meglenu-vlasi nemaju nikakve specifične lekove za bolesti respiracijskog, kardio-vaskularnog, digestijskog, i urogenitalnog trakta. Ako bolesnici osećaju bolove, bez razlike o kojem organu je reč, daju se čajevi od biljaka, i to najčešće od hajdučice, nane, kamilice, anason, beli i crni slez, divlji bosiljak, i drugi. Osim toga, spolja u predelu bola, uvek se stavljalalo toplo, obično zagrejani crep. Za smirivanje kašlja odraslih upotrebljavao se čaj od belog sleza (*Althea officinalis*), kleke (*Juniperus communis*), i anason (*Pimpinella anisum*).

Lečenje crnoga prišta je isključivo posao narodnih lekara, i to posebno „specijaliziranih” za ovu bolest. Njihova veština sastoji se pre svega u dijagnostikovanju bolesti, u određivanju stadijuma bolesti, odnosno u određivanju „zrelosti” rane, kako oni kažu. U zavisnosti od stadijuma bolesti, oni primenjuju i adekvatno lečenje. Različiti „lekari” primenjivali

** *Nabet*, vrsta šećera u boji.

Slika br. 12. Narodni lekar baba Velika iz sela Uma.

su različite načine lečenja crnoga prišta. Jedni su lečili prišt gorenjem usijanim predmetom, drugi zasecanjem, dok treći melemom. Najpoznatiji „specijalisti” za lečenje crnoga prišta u XIX veku bili su *Tančo Petkov*, zvani „*Apo*” iz *Devdelije* i *Turčin Nuredin* - „*Nurče*” iz sela *Majadak*. Dok *Turčin „Nurče*” leči prišt u početnoj fazi melemom (čija je osnova sigurno bila katran), *Tančo „Apo*” se bavio „lečenjem” težih slučajeva oboljenja, kada se obično mislilo da bolesniku nema spasa. Njegovo se „lečenje” sastojalo u zarezivanju rane nožićem, da bi nakon toga na nju stavljao nišador (NH_4Cl) i da bi ga zatim goreo lapisom (AgNO_3), koga su na turskom nazivali *đandem tašn*. U nekim slučajevima upotrebljavao je i melem, koji je on sam spravljaio, a čiji sastav bila je njegova tajna⁹⁴.

Crveni vetar, narodni lekari leče gorenjem usijanom iglom, ili stavljanjem melema napravljenog od žumanceta, kukuruznog brašna, i tucane cigle. Anketisani kažu da su oba leka bila dobra i da je ovakvim lečenjem bilo izlečeno dosta ljudi. Bilo je takođe slučajeva da su bolesnici sami sebi ukazivali pomoć na jedan ili oba načina.⁹⁵

Lečenjem rana bave se više ljudi, ali postoje razlike u lečenju u raznim selima. U selu *Ošin* na ranu se stavlja crni luk i šećer ili *lano* seme, u selu *Berislav* kivan *pirinač*, u selima *Uma*, *Konsko* i *Luguncu* u tu svrhu se upotrebljava *srž* iz zove (*Sanbucus nigra*), koju ovde zovu *bozilj*, koja se predhodno tuca i meša uljem. U celom *Meglenu* osobito lekovita moć u lečenju rana pridaje se *kantarionu* (*Hypericum*

perforatum), koga *Meglenu*-vlasi nazivaju *gälbin čaj*. Priprema se tako da se cvet stavlja u ulje gde treba da stoji 2—3 nedelje izloženo na suncu. Od životinjskih produkata za lečenje rana upotrebljava se loj od ovce, svinje, i zeca. U težim slučajevima gde ne pomažu spomenuti lekovi, sprema se „specijalan” lek koji se priprema kuvanjem brestove žile (*Ulmus campestris*) u vinu⁹⁶.

Opekotine *Meglenu*-vlasi leče na više načina. U selu *Berislav* na opekotinu se stavlja presan sir, i balega od krave, a kada se bula provali, stavlja se belance od jajeta. U selu *Kupa* na opekotinu se stavlja krompir, sečen na tanke kolutove, koji se potom stavlja u mleko dojlje⁹⁷. U selu *Uma* se na opekotinu stavlja mešavina od krečne vode i dojljinog mleka. Zajednički lek koji upotrebljavaju *Meglenu*-vlasi protiv opekotina je *kantarion*, a priprema se na način kao u lečenju rana.

Povrede *Meglenu*-vlasi leče na više načina. Lek se bira u zavisnosti od mesta i težine povrede. Ukoliko je reč o zatvorenoj rani male površine, na to mesto se stavlja katran, so, i crni luk. Ukoliko povreda zahvata veću površinu (ekstremitet, ili deo trupa), u takvim slučajevima, povređeni deo stavlja se u „*bađak*”*. U slučajevima gde se javlja poveći otok, intervenciju vrši narodni lekar, koji prvo zareže kožu iznad otoka, a zatim usisava usirenu krv rogom (*cornu*). Slična manipualcija vrši se i sa *venduzima*, koje se inače upotrebljavaju i kod prehlade (slika br. 11). *Isčašenje* zglobova i prelomi kostiju, kao česta pojava na ovom području uslovlilo je da se nekoliko narodnih lekara „specijaliziraju” za lečenje ovakvih vrsta povreda. Najpoznatiji među njima bili su: *Risto Trđiokut* iz sela *Lugunci*, *baba Todor* *Kozirka*, *baba Masa* *al Lazi* i *baba Velika*, svi iz sela *Uma*. Slomljeni ekstremitet imobilizovali su *daskama*, što se na *meglenu*-vlaškom zove *krluša*. Cilj lečenja je bio da se spase ekstremitet, dok su se u slučajevima invalidnosti, što je bila česta pojava, bolesnici mirili sa sudbinom⁹⁸.

Meglenu-vlasi su više ubeđeni da kod ujeda zmijske više pomažu vaučari nego bilo kakvo lečenje. Mislim da se tajna njihovog uspeha sastojala u odabiranju slučajeva — ujed manje otrovnih vrsta zmijske. Lečenjem ujeda zmijske i škorpija bavio se narodni lekar *Nuredin* - „*Nurče*” iz sela *Majadak*. On je podvezivao ekstremitet iznad mesta ujeda, ranu ispirao hladnom vodom, a nakon toga zarezivao mesto ujeda ostrim nožem i sisao ustima otrovnu krv. U selu *Kupa* živeo je drugi narodni lekar, čijeg se imena anketisani ne sećaju, koji je krv sa mesta ujeda sisao rogom⁹⁹. Po *Capidanu* *Meglenu*-vlasi na mesto ujeda stavljaju živu žabu (*brqatic*), dok naši sagovornici kažu da se u selima *Ljumnica*, *Nte*, *Ošin* i *Berislav*, na mesto ujeda stavlja beli luk, sirće i kiselo mleko¹⁰⁰.

Pri svakom ujedu od psa u svim selima postupak je identičan: rana se mijske rakijom, a zatim se posipa pepelom od izgorene dlake psa koji je ujeo. Na ranu se pored toga stavlja i *aleva paprika*¹⁰¹. Daleko teže je stanje kada se radi o ujedu besnog psa (*turbat čani*), gde u najvećem broju bolesnici umiru. Lečenjem unesrećenih od ujeda besnih životinja bavio se *Nikola Alčinov* iz sela *Konsko*, na taj način što je ostrim nožem pravio rez ispod korena jezika, da ispusti nečistu otrovnu krv¹⁰².

* *Badak* je turska reč, a odnosi se na kožu od: jagnjeta, jareta, teleta, zeca, i drugih životinja, kojom se obavlja povređeno mesto.

Megleno-vlasi ne leče bolesne zube, nego se svaki bolesni zub vadi. Vađenjem zuba bave se narodni lekari i to običnim kleštima za vađenje eksera. U selu Uma vađenjem zuba bavio se Tašo al Bužin, u selu Ošin, Gone, a u selu Lugunci Mitre. Ovi narodni lekari pokušavali su da leče i bolstan zub, na taj način što su u šupljinu stavljali usijanu žicu, a zatim su je punili tamljanom. Posle ove njihove „terapije“ zub pocrni i počne da se roni i na kraju ostane samo koren. Za smirivanje bolova preporučivali su da se rakija drži u ustima¹⁰³.

Glavobolju, posebno u odraslih, Megleno-vlasi su lečili puštanjem krvi u predelu gornjeg dorzalnog dela vrata, što asocira na venepunkciju kod arterijske hipertenzije. Puštanje „loše“ krvi (*sāndi nibun*), vršilo se na dva načina: pijavicama, i rogom. Pijavice (*Hirudo medicinalis*), koje su narodni lekari nabavljali kupovanjem od Cigana; oni su ih lovili iz Dojranskog i Pazarskog jezera, a upotrebljavane su samo u proleće, kada se krv menja; upotreba roga je primenjivana u svako godišnje doba. Lečenje traje sve dok glavobolja ne prestane. Naši podaci dobijeni anketom govore da su Megleno-vlasi pijavice upotrebljavali i kod hemoroida (*majasl*)*¹⁰⁴. Megleno-vlasi nemaju posebne lekove za lečenje neuropsihijatrijskih oboljenja. Lečenje ovih bolesnika povereno je vaučarima i kaluđerima u manastirima. Mesto lečenja, bolesnici se podvrgavaju gladovanju „da ne budu jaki i da ne prave pakosti“. Umobolni, usled loše nege i ishrane retko doživljavaju starost.

Kako Megleno-vlasi imaju siromašno znanje o bolestima od kojih pate, njihov repertoar lekova i načina lečenja je srazmerno mali. Za razliku od drugih balkanskih naroda, Megleno-vlasi ne poseduju ni jednu svoju lekarušu, pa prema tome svaki narodni lekar, koji je pravio nekakav lek, radio je to po svom sopstvenom „receptu“, kojeg je ljubomorno i strogo čuvao, sve do smrti.

Narodni lekari su lekove pravili od biljnog, životinjskog i mineralnog porekla. Područje gde žive Megleno-vlasi obiluje bogatom lekovitom florom, koju su oni, posebno njihovi narodni lekari koristili za izradu raznih lekova. Za primenu lekova korišćeni su: lišće, cvetovi, plodovi, stablo, i korenje lekovitih biljaka. Megleno-vlasi su znali kada se beru i kako se čuvaju lekovite biljke. Najviše vrsta biljaka oni su brali na dan 7. jula, što se poklapa sa verskim praznikom „Ivandan“, koga su Megleno-vlasi zvali „Sveti Jovan Biljoberac“. Od lekovitih biljaka oni su najviše sakupljali i koristili: hajdučku travu (*Achillea millefolium*) koju oni nazivaju (*kumitska*) beli slez (*Althaea officinalis*), crni slez (*Malva silvestris*), pelin (*Artemisia absinthium*), kantarion (*Hypericum perforatum*), anason (*Pimpinella anisum*), crn sinap (*Brassica nigra*), lan (*Linum usitatissimum*), kamilica (*Matricaria chamomilla*) koju nazivaju „*rāmojn*“, nana (*Mentha piperita*), koja ima naziv „*dimljus*“, tegavec (*Plantago lanceolata*), koprinova (*Urtica dioica*), koja se naziva „*urzica*“, salep (*Orchis mascula*), divlji krastavac (*Ecballium elaterium*), bosiljak (*Ocimum basilicum*), divlji bosiljak (*Calamintha officinalis*), koga zovu „*mikingjos*“, zova (*Sambucus nigra*) koju nazivaju „*bozilj*“, kesten (*Castanea sativa*), brest (*Ulmus comprestis*), mak (*Papaver somniferum*). Od povrća se najviše upotrebljava krompir (*Solanum tuberosum*), koga zovu „*pātatā*“, beli

* *Majasl*, turski naziv za hemoroide.

luk (*Allium sativum*), koga zovu „*al*“, crni luk (*Allium cepa*), koga zovu „*teapā*“. Od žitarica se upotrebljava raž (*Secal cereall*). Od životinjskih proizvoda upotrebljava se: loj od jagnjeta (*seu di űel*), loj od zeca (*seu di lepuri*) svinjska mast, (*unturā di porcu*), mleko (*lapti*), kiselo mleko (*lapti acri*), sir (*cas*), žuč (*gālbinare*) od jagnjeta, svinje i zeca, jaje (*ou*), vosak (*luminari*). Za sve lekovite trave za koje Megleno-vlasi nemaju poseban naziv, nazivaju ih jednim imenom (*jarbā licuvitā*)¹⁰⁵.

I pored toga što nemaju nikakva saznanja o mehanizmu delovanja za sve lekovite biljke, biljnih i životinjskih proizvoda koje Megleno-vlasi upotrebljavaju u lečenju bolesti, imaju svoj način tumačenja o njihovoj lekovitosti i blagotvornom dejstvu, a prema tome i indikacije gde se oni primenjuju. Tako hajdučka trava leči oboljenja organa za varenje, pa se zato pri bilo kakvim bolestima u stomaku bolesnicima daje čaj od hajdučice. Čaj se pije našte. Slezovi beli i crni upotrebljavaju se kod kašlja. Kažu da imaju veoma dobro lekovito dejstvo. Kleka, zova, i anason, u vidu čajeva, upotrebljavaju se mnogo protiv kašlja. Osim toga, anason se upotrebljava i protiv bolova u stomaku. Kamilica i nana, u vidu čajeva, najviše su upotrebljavane biljke, posebno kod nazeba i stomaćnih oboljenja. Tegavac, u vidu čajeva, upotrebljava se u lečenju proliva, dok narodni lekari njega uzimaju i kao sastavni deo melema za lečenje rana. Seme lana, u vidu brašna, upotrebljava se u lečenju čireva. Kuvan koren bresta, takođe se upotrebljava za lečenje rana. Među svim, najbolji efekat u lečenju rana postiže se kantarionom, radi čega je i ova biljka mnogo tražena u ovom regionu. Sinap, u vidu brašna, upotrebljava se za obloge kod nazeba i oboljenja zglobova. Plodovi kestena kuvaju se, a tečnost se daje kao lek protiv proliva. Bosiljak, u vidu čaja, jedino je sredstvo koje se daje kod devojaka sa funkcijskom amenorejom. Divlji bosiljak, daje se kod proliva i stomaćnih oboljenja. Crni luk se upotrebljava kao sredstvo za obloge kod svih povreda na telu, a beli luk za lečenje zarazne žutice, i kod ujeda zmije. Raž se kuva i tečnost se pije protiv glista. Sok od divljeg krastavca ušmrkava se u nos za lečenje zarazne žutice. Produkti maka, ulke (*šarlagan*), i katran, upotrebljavaju se kao podloga a pravljenje raznih melema za lečenje rana. Proizvodi životinjskog porekla (mast, loj, jaje, žuč) kao i vosak, upotrebljavaju se a pravljenje raznih melema za lečenje rana. Mleko se daje kod trovanja, a kiselo mleko se stavlja na mesto ujeda od zmije. Jedini biljni lek koji upotrebljavaju samo Megleno-vlasi muhamedanske veroispovesti je salep koji se upotrebljava protiv kašlja i proliva. Postoji verovanje da salep stimuliše potenciju¹⁰⁶.

Iz gore iznesenog vidi se da su Megleno-vlasi imali veoma nedovoljno poznavanje o delovanju lekovitog bilja, što je razumljivo, jer su oni bili zavedeni mnogobrojnim vaučarima i bili skloni da veruju u njihovu moć isceljenja. Ono skromno znanje o lekovitosti lekovitog bilja, bilo je privilegija narodnih lekara, koji su svoje „znanje“ sebično čuvali, da se nije moglo proširiti na široke narodne mase.

Ovakvo stanje na ovom području vladalo je do kraja XIX veka. Otvaranjem prvih škola u megleno-vlaškim naseljima početkom XX veka, počinje da prodire i prva nit zdravstvene kulture u stanovništvo. U njih su tada prvi put postavljeni temelji znanja o ličnoj higijeni. Ovo u početku nije ni moglo da da vidljive rezultate, međutim, bilo je dovoljno da se počne od početne tačke, na kojoj su Megleno-vlasi vekovima stajali.

Poseban doprinos za poboljšanje zdravstvene kulture, higijeno-epidemiološkog i zdravstvenog stanja na ovom području dale su posete obrazovanih zdravstvenih kadrova iz okolnih gradova, o kojima je već bilo reči. Za vreme Balkanskih ratova, i Prvog svetskog rata, ovde je boravilo više vojnih sanitetskih jedinica, koje su takođe dale poseban doprinos za poboljšanje zdravstvenog stanja stanovništva. Ovom prilikom bilo je dosta mladih Megleno-vlaha, koji su kao učesnici u ratovima, bili članovi tih sanitetskih jedinica (kao bolničari). Posle povratka kućama, oni su u okviru svog znanja, počeli da pružaju stručnu pomoć svojim sugrađanima. To su ustvari i prvi „obrazovani“ zdravstveni kadrovi iz redova megleno-vlaškog stanovništva.

U periodu prve dve decenije XX veka Megleno-vlasi doživljavaju pravu prekretnicu. Od krajnje zaostalosti u svim granama, posebno u pogledu prosvetnosti, kulture, zdravstvene kulture, sa veoma lošim higijeno-epidemiološkim i zdravstvenim stanjem u toku više vekova, za ove dve decenije došlo je do vidnog poboljšanja svih ovih stanja, što je dalo dobre uslove za dalji napredak.

LITERATURA

- ¹ Mala Enciklopedija, Prosveta, 2, Beograd, 1971, 57. — ² Istorija na Makedonskiot narod, knjiga vtor. Institut za nacionalna istorija, Skopje, 1969, 8. — ³ Ibidem, 44. — ⁴ Ibidem, 8. — ⁵ Mala enciklopedija, Prosveta, 2, Beograd, 57. — ⁶ Densušianu O., *Histoire de la lanque roumaine*. Paris, 1905. — ⁷ Capidan Th., *Meglenoromânii I*. Bukurešt, 1925, 5-10. — ⁸ Rusić B., *Meglenskite Vlasi*. Nova Makedonija, 12. VII 1953, zabaven prilog. — ⁹ Enciklopedija, Leksikografski zavod Jugoslavije, Zagreb, MCML, XIV, 678. — ¹⁰ Simovski T., *Naselenite mesta vo Egejska Makedonija*. Institut za nacionalna istorija, Skopje, Skopje, 1978, 273. — ¹¹ Kartov V., *Gevgelija do Balkanskite vojni*, Skopje, 1966, 40. — ¹² Verković S., *Topografičesko-Etnografičeski očerk Makedonii*. Peterburg, 1889, Meglenska kaza, 115, 141, 136, 268. — ¹³ Tošev A., *Opisanie na Gevgelii*. Blgarsko kniževno društvo, Sredec, 1890, VII, XXXV, 743-754. — ¹⁴ Knčov V., *Makedonija, Etnografija i statistika*. Sofija, 1900, 125-153. — ¹⁵ Weigand G., *Die Aromunen I, Wlahomeglen*. Leipsig, 1895, 241-246. — ¹⁶ Milojević B., *Južna Makedonija*, Antropogeografska ispitivanja, Beograd, 1920. — ¹⁷ Rusić B., *Meglenskite Vlasi*. Nova Makedonija, 12. VII 1953, zabaven prilog. — ¹⁸ Ibidem. — ¹⁹ Simovski T., *Naselenite mesta vo Egejska Makedonija*. Institut za nacionalna istorija, Skopje, 1978, 228. — ²⁰ Rusić B., *Meglenskite Vlasi*. Nova Makedonija, 12. VII 1953, zabaven prilog. — ²¹ Antonova Jana, rođ. 1889. god. u selu Uma, sećanja. — ²² Mitrov Jovan, rođ. 1890. god. u selu Uma, sećanja. — ²³ Atanasova Paja, rođ. 1900. god. u selu Uma, sećanja. — ²⁴ Šiškov Tašo, rođ. 1891. god. u selu Berislav, sećanja. — ²⁵ Rusić B., *Meglenskite Vlasi*. Nova Makedonija, 12. VII 1953, zabaven prilog. — ²⁶ Mitrov Jovan, rođ. 1890. s. Uma, sećanja. — ²⁷ Šiškov Tašo, rođ. 1891. god. s. Berislav, sećanja. — ²⁸ Varelov Nikola, rođ. 1898. god. s. Lugunci, sećanja. — ²⁹ Antonova Jana, rođ. 1889. s. Uma, sećanja. — ³⁰ Rusić B., *Meglenskite Vlasi*. Nova Makedonija, 12. VII 1953, zabaven prilog. — ³¹ Šiškova Aneta, rođ. 1913. god. s. Berislav, sećanja. — ³² Budbarova Velika, rođ. 1912. god. s. Kupa, sećanja. — ³³ Antonova Jana, rođ. 1889. god. s. Uma, sećanja. — ³⁴ Šiškova Aneta, rođ. 1913. god. s. Berislav. — ³⁵ Antonova Jana, rođ. 1889. s. Uma, sećanja. — ³⁶ Rusić B., *Meglenskite Vlasi*. Nova Makedonija, 12. VII 1953, zabaven prilog. — ³⁷ Ristov Lazar, rođ. 1903. god. s. Uma, sećanja. — ³⁸ Ivanić I., *Mačedonija i Mačedonci*, II knjiga, Novi Sad, 1910, 420. — ³⁹ Kartov V., *Gevgelija do Balkanskite vojni*. Skopje, 1966, 126. — ⁴⁰ Capidan Th., *Meglenoromânii I*. Bukurešt, 1925, 36. — ⁴¹ Ristov Lazar, rođ. 1903. god. s. Uma, sećanja. — ⁴² Pavlović L., *Kultovi lica kod Srba i Makedonaca*, Smederevo, 1965, 317. — ⁴³ Mitrov Jovan,

- rođ. 1890. god. s. Uma, sećanja. — ⁴⁴ Varelov Nikola, rođ. 1898. god. s. Lugunci, sećanja. — ⁴⁵ Delinikolova Z., *Običaji svrznani so poedini praznici i nedelni denovi vo Radoviško*. Glasnik na Etnološki muzej, Skopje, 1960, 135-176. — ⁴⁶ Capidan Th., *Meglenoromânii I*. Bukurešt, 1925, 34. — ⁴⁷ Atanasova Paja, rođ. 1900. god. s. Uma, sećanja. — ⁴⁸ Šiškov Tašo, rođ. 1891. god. s. Berislav, sećanja. — ⁴⁹ Mitrov Jovan, rođ. 1890. god. s. Uma, sećanja. — ⁵⁰ Antonova Jana, rođ. 1889. god. s. Uma, sećanja. — ⁵¹ Ristov Lazar, rođ. 1903. god. s. Uma, sećanja. — ⁵² Atanasova Paja, rođ. 1900. god. s. Uma, sećanja. — ⁵³ Stanojević V., *Istorija Srpskog vojnog saniteta*. Beograd, 1925, 520. — ⁵⁴ Rizov Jovan, rođ. 1898. god. s. Uma, sećanja. — ⁵⁵ Capidan Th., *Meglenoromânii I*. Bukurešt 1925, 33-34. — ⁵⁶ Ristov Lazar, rođ. 1903. god. s. Uma, sećanja. — ⁵⁷ Rizov Jovan, rođ. 1898. god. s. Uma, sećanja. — ⁵⁸ Antonova Jana, rođ. 1889. god. s. Uma, sećanja. — ⁵⁹ Mirčeva Pena, rođ. 1909. god. s. Ošin, sećanja. — ⁶⁰ Mitrov Jovan, rođ. 1890. god. s. Uma, sećanja. — ⁶¹ Ičeva Velika, 1875-1970. god. s. Uma, sećanja. — ⁶² Šiškova Aneta, rođ. 1913. god. s. Berislav, sećanja. — ⁶³ Varelov Nikola, rođ. 1898. god. s. Lugunci, sećanja. — ⁶⁴ Ristov Lazar, rođ. 1903. god. s. Uma, sećanja. — ⁶⁵ Ičeva Velika, 1875-1970. god. s. Uma, sećanja. — ⁶⁶ Mitrov Jovan, rođ. 1890. god. s. Uma, sećanja. — ⁶⁷ Ibidem. — ⁶⁸ Ristov Lazar, rođ. 1903. god. s. Uma, sećanja. — ⁶⁹ Atanasova Paja, rođ. 1900. god. s. Uma, sećanja. — ⁷⁰ Mitrov Jovan, rođ. 1890. god. s. Uma, sećanja. — ⁷¹ Ibidem. — ⁷² Ičeva Velika, 1875-1970. god. s. Uma, sećanja. — ⁷³ Mitrov Jovan, rođ. 1890. god. s. Uma, sećanja. — ⁷⁴ Ibidem. — ⁷⁵ Atanasova Paja, rođ. 1900. god. s. Uma, sećanja. — ⁷⁶ Šiškov Nikola, rođ. 1916. god. s. Berislav, sećanja. — ⁷⁷ Ristov Lazar, rođ. 1903. god. s. Uma, sećanja. — ⁷⁸ Mitrov Jovan, rođ. 1890. g. s. Uma, sećanja. — ⁷⁹ Ibidem. — ⁸⁰ Arhiv na Narodna Republika Makedonija: *Materijali od istorijata na medicinata na Makedonija. Bolnici i bolnički personal*. Salname* 1892, 94, 96, prevod sa turskog: Arbi Starova, str. 4. — ⁸¹ Ibidem, 4. — ⁸² Tošev A., *Begli spomeni*. Sofija, 1931, 27. — ⁸³ Ičeva Velika, 1875-1970. god. s. Uma, sećanja. — ⁸⁴ Šiškov Tašo, rođ. 1891. god. s. Berislav, sećanja. — ⁸⁵ Antonova Jana, rođ. 1889. god. s. Uma, sećanja. — ⁸⁶ Ibidem. — ⁸⁷ Ibidem. — ⁸⁸ Ibidem. — ⁸⁹ Šiškov Tašo, rođ. 1891. god. s. Berislav, sećanja. — ⁹⁰ Mitrov Jovan, rođ. 1890. god. s. Uma, sećanja. — ⁹¹ Mirčeva Pena, rođ. 1909. god. s. Ošin, sećanja. — ⁹² Mitrov Jovan, rođ. 1890. god. s. Uma, sećanja. — ⁹³ Šiškov Nikola, rođ. 1916. god. s. Berislav, sećanja. — ⁹⁴ Ristov Lazar, rođ. 1903. god. s. Uma, sećanja. — ⁹⁵ Ibidem. — ⁹⁶ Mitrov Jovan, rođ. 1890. god. s. Uma, sećanja. — ⁹⁷ Šiškov Tašo, rođ. 1891. god. s. Berislav, sećanja. — ⁹⁸ Ičeva Velika, rođ. 1875-1970. god. s. Uma, sećanja. — ⁹⁹ Ibidem. — ¹⁰⁰ Mitrov Jovan, rođ. 1890. god. s. Uma, sećanja. — ¹⁰¹ Ičeva Velika, rođ. 1875-1970. god. s. Uma, sećanja. — ¹⁰² Ibidem. — ¹⁰³ Mitrov Jovan, rođ. 1890. god. s. Uma, sećanja. — ¹⁰⁴ Ibidem. — ¹⁰⁵ Ristov Lazar, rođ. 1903. god. s. Uma, sećanja. — ¹⁰⁶ Ibidem.

THE MEDICAL CONDITIONS OF THE MEGLEN VLACHS AT THE END OF XIX CENTURY

Georgi PETKOV

The Meglen Vlachs are special etnical group. They migrated from the Danube river countries to Meglen area in Macedonia, in the period of XII-XIII century. They lived in ten pure vlach country populations, and they were engaged in agriculture and cattle raising. The living conditions were very primitive with a very poor nourishment and garment. They are at very low level of culture and education. By religion they are christians with exception of the inhabitants of the village Nti who adopted the muhamedan religion at the second half of XVIII century. The Meglen Vlachs are very superstitious.

The Meglen Vlachs have a very poor medical culture. Their knowledge of origin sharakter and consequences of the diseases from which they suffer are very poor. Only Pestis, Cholera, Variola Vera and Rabies were considered as contagious diseases. Their therminology of diseases is at a very low degree. For all

* Salname (tur.) = godišnjak.

diseases which are manifested by high temperature (Malaria, Typhus, Influenza) they used only the expression — friguri — fever.

Hygieno-epidemiological state in Megleno Vlachs populations is so bad that it gives ideal ground for appearance, developing and spreading of the contagious diseases that raged through the Balcan in this period.

The medical condition of Meglen Vlach is discontantable. The patology of Meglen Vlachs if of different kinds the horms are very difficult and with a high morthality. This is specially the case with infants and small children who are in most cases victum of the contages diseases. Exceptions are venerical deseases wich are not present at Megleno Vlachs untill the Balcans Wars.

Valiorization as a preventive is involved in the last two decades of XIX century. It is cared out by not specialized uneducated people, who used the old way of circumcision.

In many cases Meglen Vlachs did not care their patiences but they left them to their destiny. They had a great beleive in the medical power of their saints and fortunetellers, which were numerous at this area. The public physicians are also of great number and their "curing" is exclusively based on the principles of empirics. In their threatment they used medicaments made by themselves out of plants, animal and minerals. They are universal "physicians" and they "cure" all kind of deseases.

The medical condition of Megleno Vlachs is geeting better at the begining of the XX century when economical-social and cultural-educational circumstances are changed.

(Rad je primljen u Uredništvu 31. XII 1980. god.)

Alfred NICK

PRILOG HISTORIJATU SRPSKOG RATNOG SANITETA U BALKANSKIM RATOVIMA 1912—1913. GODINE*

Uvod

Od izbijanja balkanskih ratova dijeli nas 67 godina, pa ipak su oni ostavili svoj jasan pečat u sjećanju današnje stare generacije ne samo srpskih nego svih jugoslavenskih rodoljuba kao posljednja faza oslobođenja srpskih i makedonskih krajeva od vjekovnog osmanlijskog gospodstva i kao prva etapa na putu prema ujedinjenju svih jugoslavenskih naroda.

U vremenu izbijanja balkanskih ratova politička i vojna situacija u Evropi već je bila do krajnosti ispunjena suprotnostima koje su nedugo zatim dovele do prvog svjetskog rata, pa stoga nije čudo što su oči cijele Evrope bile uprte na Balkan, napose oči vojnih krugova, s namjerom, da po držanju, opremljenosti i bojevoj gotovosti ratujućih balkanskih armija stvore sebi predodžbu o vlastitim šansama u skorom svjetskom sukobu. Osim toga balkanski ratovi su (pored nedavnog rusko-japanskog rata 1904—1905) bili zapravo prvi ratovi modernog tipa sa suvremenijom strategijom i dotad nepoznatim borbenim sredstvima, što je povlačilo za sobom sasvim nove, masovne gubitke i dotad nepoznate mjere ratovanja.

Zbog toga je i rad srpskog vojnog saniteta u to vrijeme praćen izuzetnim interesovanjem evropskih vojno-medicinskih stručnjaka, a stručne analize tog rada u toku i neposredno po završetku ratnih operacija bile su od izuzetne važnosti ne samo za srpski vojni sanitet nego su doživjele širok publicitet i van granica balkanskih zemalja.

Priličan broj podataka o ovoj temi iznesen je na sastancima Naučnog društva za historiju zdravstvene kulture Jugoslavije u Skopju (1965)⁵ i Dubrovniku (1969)⁶; u ovom referatu opširnije ćemo se baviti aktivnošću srpskih vojnih bolnica, jer su se one isticale uspješnim zbrinjavanjem ranjenika i provođenjem za ono vrijeme vrlo naprednih metoda kirurškog liječenja ratnih povreda.

I. SANITETSKI KADROVI SRBIJE

U I balkanski rat Srbija je ušla sa relativno mladom zdravstvenom službom, a broj liječničkog kadra bio je — čak i za mirnodopske potrebe — vrlo skroman. Računa se da je Srbija tada imala oko 340 liječnika. Oni su se školovali na medicinskim fakultetima u Austriji, Francuskoj i Rusiji, pa je i njihova stručna osposobljenost bila prilično raznolika. Može se ocijeniti kao vrlo pozitivno, da u ono doba mladi liječnici nisu

* Rad je saopšten na 29. naučnom sastanku Saveza naučnih društava za istoriju zdravstvene kulture Jugoslavije u Beogradu 7—8. XII 1979. god.